

UNIVERZITA KARLOVA
HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Rodina ve starozákonní době
The Family in the Old Testament Time

Bakalářská práce

Vedoucí práce:
ThDr. Marie Roubalová, ThD.

Autor:
Gabriela Reitingerová

Praha 2018

Poděkování

Děkuji vedoucí bakalářské práce paní doktorce Marii Roubalové za její cenné rady, vstřícnost, připomínky a metodické vedení práce. Děkuji jí také za její nekonečnou trpělivost a dobré slovo.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou bakalářskou práci „Rodina ve starozákonní době“ vypracovala samostatně s použitím níže uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23.4.2018

Reitingerová Gabriela

Anotace

REITINGEROVÁ, G., Rodina ve starozákonní době. Praha 2017. Bakalářská práce
Karlova univerzita v Praze. Husitská teologická fakulta. Katedra biblistiky a judaistiky.
Vedoucí práce ThDr. Marie Roubalová, ThD.

Cílem této práce je přiblížení struktury a fungování starozákonní rodiny, řídicí se božími nařízeními a zákony uprostřed společenství starých Izraelců. V první části se tato práce zabývá strukturou starozákonní rodiny, popisuje role otce, matky, dětí a dalších jejích členů. Druhá část je věnována institutu manželství, tvořící právní základ pro fungující rodinu starozákonní doby. Poslední část práce se pak zaměřuje na životní podmínky starozákonní rodiny, především na chod domácnosti a rozdělení prací mezi muže a ženy.

Pro tuto práci byly použity jak primární prameny, tedy přímo Bible svatá, tak i sekundární literatura - díla českých i zahraničních autorů, která se věnují problematice života starých Izraelců.

Annotation

REITINGEROVÁ, G., The Family in times of the Old Testament. Prague 2017. Bachelor thesis, Charles University, Hussite Theological Faculty. Department of Biblical and Jewish Studies. Head of the thesis: ThDr. Marie Roubalová, ThD.

The aim of this thesis is to bring near structure and functioning of the family living in times of the Old Testament which obey laws and regulations of God in the middle of the community of ancient Israelis. The first part of this thesis focuses on the structure of the family – it describes role of a father, a mother, children and another members of this family. The second part of the thesis concentrates on the marital relation that form the legal basis of the functional family living in times of the Old Testament. The closing part of the thesis focuses on the living conditions of the family especially on the running the household and the distribution of work between man and woman.

In this thesis was used information from the prime resource – the Holly Bible and from the secondary recourses as well – literature of Czech and foreign authors who write about communities of ancient Israelis.

Klíčová slova

Rodina - Otec - Patriarchát - Matka - Prvorozenectví - Dítě - Starý zákon - Manželství - Rozlukový list - Práva a povinnosti manželů - Dům a domácnost - zaměstnání

Keywords

Family - Father - Patriarchy - Mother - Firstborn - Child - Old Testament - Marriage - Separation sheet - Rights and duties of married couple - House and household - Employment

Obsah

Obsah	5
Seznam zkratk	6
Úvod	7
1. Rodina ve starozákonním pojetí	8
1.1. Pojem a struktura starozákonní rodiny	8
1.1.1. Ráz starozákonní rodiny, patriarchát	12
1.2. Rodiče	13
1.2.1 Otec	14
1.2.2 Matka	16
1.3. Děti a ostatní členové starozákonní rodiny.....	17
1.3.1 Děti - od narození po dospívání	18
1.3.2 Synové - prvorozený syn, pokračovatel rodu	20
1.3.3 Dcery	23
1.3.4 Otroci součástí starozákonní rodiny	25
1.3.5 Služebné jako náhradní matky, kojné	28
1.3.6 Vdovy a sirotci ve starozákonním prostředí	29
2. Manželství jako náboženský a právní základ starozákonní rodiny	31
2.1. Manželství jako náboženská instituce	32
2.1.1 Sňatek	34
2.1.2 Monogamie, polygamie	37
2.1.3 Levirátní manželství	38
2.1.4 Ukončení manželství, rozvod.....	40
2.2. Práva a povinnosti manželů	42
2.1.1 Práva a povinnosti manžela	42
2.1.2 Práva a povinnosti manželky	43
3. Životní podmínky starozákonní rodiny	45
3.1. Dům a vybavení domácnosti starozákonní rodiny	45
3.2. Práce a zaměstnání žen a mužů	47
Závěr	51
Seznam použité literatury	53
Summary	58

Seznam zkratek

Zkratky biblických knih:

Starý zákon - knihy kanonické

1. Mojžíšova	Gn	(Genesis)
2. Mojžíšova	Ex	(Exodus)
3. Mojžíšova	Lv	(Leviticus)
4. Mojžíšova	Nu	(Numeri)
5. Mojžíšova	Dt	(Deuteronomium)
Jozue	Joz	
Soudců	Sd	
Rút	Rt	
1. Samuelova	1 S	
2. Samuelova	2 S	
1. Královská	1 Kr	
2. Královská	2 Kr	
1. Paralipomenon	1 Pa	
2. Paralipomenon	2 Pa	
Ezdráš	Ezd	
Nehemjáš	Neh	
Ester	Est	
Jób	Jb	
Žalmy	Žl	
Příslolí	Př	
Kazatel	Kaz	
Píseň písní	Pís	
Izajáš	Iz	
Jeremjáš	Jr	
Pláč	Pl	
Ezechiel	Ez	
Daniel	Da	
Ozeáš	Oz	
Jóel	Jl	
Ámos	Am	
Abdijáš	Abd	
Jonáš	Jon	
Micheáš	Mi	
Nahum	Na	
Abakuk (Habakuk)	Abk	
Sofonjáš	Sf	
Ageus	Ag	
Zacharjáš	Za	
Malachiáš	Mal	

Nový zákon - evangelia

Matoušovo evangelium	Mt
Markovo evangelium	Mk
Lukášovo evangelium	L
Janovo evangelium	J

Další použité zkratky:

aj.	A jiné
apod.	A podobně
atd.	A tak dále
hebr.	Hebrejsky
např.	Například
tj.	To jest
tzv.	Tak zvaný

Úvod

Soubor starozákonních knih, nazývaný Tanach¹, vznikl v širokém rámci kultur a společností. Tyto kultury byly kolektivně zaměřeny. Lidé tehdy žili jako součást společnosti, ne izolovaně jako v dnešním světě. Bylo tak nevyhnutelné začlenit se do rodinné nebo vesnické společnosti. Neboť v té době by člověk bez sítě solidarity v krajních či krizových životních situacích nemohl přežít. Ten, kdo byl hodně mladý nebo starý, nemocný či slabý, byl odkázán na rodinu.²

Rodina představovala základní stavební jednotku starozákonního společenství. Soudržnost rodiny a velkorodiny a vzájemná pomoc jejích členů tak, jak to předepisovala Tóra (učení), byla nezbytným předpokladem pro zachování rodu a přežití jednotlivých kmenů starého Izraele. Proto také byly považovány děti v rodině, představující pokračovatele rodu, za požehnání od Hospodina. Jejich plození (podle Hospodinova požehnání prvnímu lidskému páru "Plod'te se a množte se") bylo základním úkolem každé starozákonní rodiny. Význam rodiny nevystupuje u žádného starověkého národa tolik do popředí jako u starozákonního lidu. Zatímco jiné národy v té době vykazují již poměrně pokročilé státní zřízení, Izraele potkáváme ještě na nižším stupni politického uspořádání - na čeledi a kmeny, v jejichž rámci ovšem rodina zaujímá přední místo.³

Pro pochopení života starých Izraelců je proto zapotřebí uchopit právě význam a fungování starozákonní rodiny. Tato bakalářská práce se tak snaží o co nejdůkladnější popis starozákonní rodiny, rodinných a manželských předpisů podle Hospodinových přikázání.

Práce vychází z primárních pramenů, tedy z původního hebrejského textu Biblia Hebraica Stuttgartensia a z českého ekumenického překladu Bible, Písmo svaté Starého a Nového zákona. Všechny biblické citace jsou psány kurzívou a jsou, pokud není uvedeno jinak, z 13. vydání ekumenického překladu Bible. Tato práce dále zpracovává sekundární prameny, tedy díla českých i zahraničních autorů, věnující se problematice života starých Izraelců. Protože nejde o exegetickou práci, neobsahuje tato práce text v hebrejštině. Používán je přepis hebrejských výrazů, přepisovány jsou foneticky podle návrhu Bedřicha Noska uvedeného v knize *Pirkej Avot*.⁴

1 Tanach je označení souboru starozákonních knih, je zkratkou hebrejského Tóra-učení, Neviim-proroci, Ketuvim – spisy.

2 BAUMANN, G. *Bible*. Moravany u Brna. 2012. str. 38.

3 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství*. Praha 1948. str. 151.

4 NOSEK, B. *Pirkej Avot. Výroky otců*. Praha 1994.

1. Rodina ve starozákonním pojetí

Člověk je v Tanachu zobrazován jako součást společenství, ve kterém žije. Rodina a plození dětí byla součástí Božího plánu, jak je patrné z celého Tanachu, například v Gn 1,28 se píše: „*Plodte se a množte se a naplňte zemi*“⁵. Již v knize Genesis slibuje Hospodin Abrahamovi, že ho učiní velkým národem, Gn 12,2: „*Učiním tě velkým národem, požehnám tě, velké učiním tvé jméno.*“ Dále se v knize Genesis dozvídáme, že Hospodin slibuje bezdětnému Abrahamovi rozmnožení jeho rodu, Gn 15,5: „*Pohled' na nebe a sečti hvězdy, dokážeš-li je spočítat. A dodal: Tak tomu bude s tvým potomstvem.*“

Význam starozákonní rodiny je patrný i ze čtvrtého Božího přikázání, které prikazuje ctít rodiče: Ex 20,12: „*Cti svého otce a svou matku, abys byl dlouho živ na zemi, kterou ti dává Hospodin, tvůj Bůh.*“ a šestého přikázání, sloužící na ochranu rodiny, Ex 20,14: „*Nesesmilníš.*“ Čtvrté přikázání se výslovně obrací k dětem v rámci jejich vztahů k otci a matce, neboť tento vztah je nejvšeobecnější. Týká se rovněž příbuzenských vztahů s členy celého rodu.⁶ Přikázání úcty k rodičům je pokládáno za nejpřednější přikázání (Ex 20,12).⁷ Bůh tím, že stvořil muže a ženu, ustanovil lidskou rodinu a dal jí základní řád. Rodina je základní buňkou života společnosti. Je to přirozená společnost, v níž jsou muž i žena povoláni k tomu, aby se sami sobě dávali v lásce a v daru života.⁸ Rodina je výrazem Boží vůle, v níž muž a žena v manželství jako svátosti se v lásce navždy spojují a jsou Duchem svatým posvěcováni, aby byli Božím obrazem v Kristu, nástrojem Stvořitele ke vzniku nových lidských bytostí.⁹

1.1. Pojem a struktura starozákonní rodiny

Starozákonní rodina zahrnuje všechny pokrevně příbuzné a všechny, kdo sdílejí společné obydlí. Patří k ní také otroci, cizí přistěhovalci, vdovy a sirotci, žijící pod ochranou hlavy rodiny. Rodina tvoří „dům“, hebr. „bajit“, takže založení rodiny se nazývá

5 Všechny biblické citace jsou z *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Ekumenický překlad. 13. vydání (4. opravené vydání). Praha: Česká biblická společnost. 2007.

6 Katechismus katolické církve. Praha 1995. str. 372.

7 NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*. Praha 1956. str. 571.

8 Katechismus katolické církve. Praha 1995. str. 373.

9 CČSH. *Základy víry CČSH*. Praha 2014. str. 136.

„postavením domu“. Výraz „dům“ má ovšem širokou škálu významů a může označovat celý národ („dům Izraele“) nebo jeho část („dům Josefův“, tj. kmeny Efraim a Manases, odvozující svůj původ od dvou Josefových synů). Rovněž termín „rodina“ nabývá někdy širšího významu a může se krýt s pojmem klanu nebo čeledi, hebr. „mišpacha“, tj. skupiny rodů, která obývá jednu nebo několik osad.

Členové rodového klanu, spjatí pokrevním příbuzenstvím, se nazývají „bratry“ a mají společné zájmy i povinnosti. Solidarita, která je k sobě váže, nachází svůj projev v instituci „zastánce“ či „vykupitele“, hebr. „goél“. To je osoba, která hájí zájmy jednotlivce nebo skupiny. V určitých případech musí z tohoto titulu zasáhnout: například když je některý Izraelita nucen prodat se do otroctví, aby zaplatil dluh, je vykoupen některým z blízkých příbuzných, jak přikazuje text Lv 25,47-48: *„Když u tebe nějaký host nebo přistěhovalec dosáhne blahobytu a tvůj bratr u něho zchudne, takže sebe sama prodá hostu, který se k tobě přistěhoval, nebo některému příslušníku hostovy čeledi, ač se prodal, bude mít právo se vykoupit. Někdo z jeho bratrů dá za něj výkupné.“* Pokud musí Izraelita prodat své dědictví, „goél“ uplatní předkupní právo na jeho koupi, aby tak zabránil zcizení rodového majetku.¹⁰ Z textu knihy Joz 7,14-18 je patrné trojstupňové členění tehdejšího společenství: **kmen - čeled'/rod - rodina/dům otce**. Kmenová organizace hrála ve starozákonní době, především při a po obsazování země zaslíbené, důležitou úlohu.¹¹

Kmeny se dále dělily na čeledě/rody. Čeled', hebr. „mišpacha“, byla souhrnem několika domácností, v jejím čele byl stařešina, hebr. „zaken“. Její jednotkou byla rodina, dům. V čele každé rodiny stál otec jako obětník.¹² To, co my dnes nazýváme rodinou, je hebrejsky „bajit“ (dům), „bét av“ (dům otcův, domácnost). Přitom je nutno mít na paměti, že nebylo často rozlišováno mezi výrazy „bét av“ a „mišpacha“. Dům otcův se brzy proměnil v čeled', zůstávající pohromadě. Dále pak čeledi jednotlivě nebo spojeny tvořily kmemy, hebr. „ševet“, vedené sborem starších a později i vynikajícími vůdci. Synonymem pro kmen je „mate“, důvody pro rozlišení mezi ním a „ševet“ nám však nejsou známy.¹³ Kmen byla politická forma organizace neměstských společenství, ať už se jednalo o usedlé

10 HŘEBÍK, J. *Realie starozákonního Izraele*. KTF UK. str. 2.

11 RENDTORFF, R. *Hebrejská bible a dějiny*, Praha 2015, str. 114.

12 NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*. Praha 1956. str. 104.

13 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid*. Praha 1948. str. 151.

nebo neusedlé rolníky či chovatele dobytka. Jméno kmene se odvozovalo od jména velitele vedoucí čeledě nebo podle geografického označení místa, kde se sdružovaly.¹⁴

Ve všech těchto případech se jednalo o jednotku fyzickou a psychickou. Kdykoli chtěl Izraelec vyjádřit takovou pospolitost společného charakteru, použil výraz rodina, rod, čeleď nebo kmen. Každá rodina žila obyčejně ve svém domě o několika místnostech soustředěném kolem jednoho dvora se síly, charakteristickými stavbami té doby. Rod (klan), často ztotožňovaný s městem, jež tvořilo několik rodin, žil prakticky soběstačně, ekonomicky i sociálně (k sňatkům docházelo uvnitř klanu). Početnější shromáždění se uskutečňovala v čase poutních slavností v základních svatyních, na prvním místě v Šílu. Většina skupin, rodů a kmenů se mohla jen velice nepravidelně zorganizovat pod vedením jediného vůdce. Pouze tehdy, když bylo třeba čelit vnějšímu nebo vnitřnímu nebezpečí, byl někdo pověřen stanout v čele lidu ve zbrani. Kniha Soudců nás seznamuje s několika takovými vůdci, nazývanými „soudcové“, hebrejsky „šofetim“, kteří sehráli důležitou roli v čele jednoho kmene nebo skupiny kmenů tváří v tvář vnějšímu ohrožení.¹⁵

Výše uvedené trojstupňové dělení na „otcovy domy“ definuje rodinu jako nejnižší stupeň systému. Rodina z hospodářského hlediska představovala jednotku, která mohla žít z vlastní produktivity. Vesměs se jednalo o rozšířenou domácnost, kde s mužem vedle sebe žili jeho žena (ženy), děti, otroci a otrokyně, ženatí synové a jiní závislí příbuzní.¹⁶

Starí Izraelci sdíleli své domácnosti nejen se svými biologickými rodiči, ale i s dalšími blízkými s podobnými sociologickými zkušenostmi. Měli velký smysl pro povinnost pomáhat ostatním. Výsledkem jejich chápání vztahů vůči dalším členům izraelské komunity, založených na vzájemné sociální soudržnosti, bylo udržování úcty k individuálním domácnostem a zároveň poskytování pomoci větší komunitě a zajišťování potřeb pro slabší, chráněné skupiny komunity, jako vdovy, sirotci nebo cizinci.¹⁷ Také právní systém starověkého Izraele se snažil ochránit chudé vrstvy obyvatel. Model sociální spravedlnosti a vzájemné podpory členů Božího lidu zahrnoval mnoho příkazů a zákazů, které ve společnosti plnily funkci ochrannou a přerozdělovací. Jejich cílem nebylo zcela

14 BERLEJUNG, A. *Náboženské dějiny starověkého Izraele*. Praha 2017. str.125.

15 LEMAIRE, A. *Dějiny hebrejského národa*. Praha 1981. str. 5.

16 RENDTORFF, R. *Hebrejská bible a dějiny*. Praha 201. str. 113.

17 ALEXANDER, T.D, BAKER, D.W. *Dictionary of the Old Testament: Pentateuch*, Leicester 2003, str. 292

odstranit nerovnost mezi lidmi, ale udržet její přijatelnou míru pro chudé i bohaté. Prioritou bylo ochránit život člověka, rodiny a lidu. Život byl chráněn z různých úrovní, jejichž základnu tvořila ochrana před smrtí hladem. Základní ochranu poskytovala právní ustanovení týkající se zemědělské produkce z pole, vinice a sadu. Typickou ukázkou je příkaz Tóry „*Nepožneš své pole až do samého kraje*“ (Lv 19,9). Všichni členové izraelské komunity, včetně vdov, bezdomovců nebo sirotků, tak měli podíl na darech země. Nikdo nebyl z tohoto společenství vyčleněn.¹⁸ Sociální vztahy v rámci byly určovány formami rodinných struktur. V této souvislosti měly velký význam genealogie.¹⁹

Také vztahy v rodině a izraelské komunitě byly upravovány Božími nařízeními. Kniha Leviticus tak například veršem sedmnáctým upravuje vztah k bratru a zakazuje nenávisť vůči němu v srdci, zároveň nabádá k spravedlivému trestu pro bližního svého. Verš osmnáctý nabádá k jeho milování. O bližním se zmiňuje již verš jedenáctý, který uvádí, že bližní v izraelské rodině nebo širší komunitě nesmí být podváděn a obelháván, verš třináctý zakazuje jeho utiskování. Lv 19,18 krotí a potírá touhu člověka po odplatě a pomstě. Chrání příslušníky Hospodinova lidu před zaslepeností hněvem. Izrael je kolektivum a tomu jsou přizpůsobeny vzájemné vztahy dané požadavkem svatosti a náležením Svatému. Tím, kdo odplatí, je v konečném důsledku Hospodin.²⁰

Nerozuměli bychom biblickému stanovisku správně, kdybychom si neuvědomovali, že starozákonní rodinné svazky byly především určovány slovem Božím. Rodina vypadala podle toho, jak čistě a opravdově její členové naslouchali slovu Božímu. Rodina z tohoto hlediska ovšem začíná dostávat rysy lidu Božího a vskutku v Tanachu vidíme, jak se rozrůstá do rozměrů nadčasových. Neboť jak v současnosti, tak i v minulosti, ale i v budoucnosti, náleží člověk spolu s jinými k jednotě a společenství. Po své smrti je připojen ke svému lidu, ke svým otcům a je s nimi pochován, jak čteme na mnoha místech Tanachu, například v textu IKr 14,31: „*I ulehl Rechabeám ke svým otcům a byl pohřben vedle svých otců v Městě Davidově.*“ Snadno pak v takovémto duchovním svazku nalezneme přijetí i otrok, cizince, modlící se k Hospodinu, Bohu svého pána.²¹

18 ROUBALOVÁ, M. *Dary z úrody pro sociálně slabé*. In: BENEŠ, J. *Otevřené dveře: Lv 19*. Praha 2012. s 98

19 BERLEJUNG, A. *Náboženské dějiny starověkého Izraele*. Praha 2017. str.125.

20 LUKEŠ, J. Lv 19,18 v recepci Nového zákona. In: BENEŠ, J. *Otevřené dveře: Lv 19*. Praha 2012. str. 160.

21 NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*. Praha 1956. str. 571.

Účelem starozákonní rodiny bylo plození dětí. V Gn 1,28 se píše: „*A Bůh jim požehnal a řekl jim: Plod'te a množte se a naplňte zemi.*“ U Izraelců šlo především o plození synů, kteří přejímali a dále nesli otcovo jméno a tím i jeho charakter. Mužům velmi záleželo na uchování jména, v němž Izraelci viděli nositele duše.²² Tanach nám nepředkládá normativně závaznou formu manželství a rodiny v takové podobě, na kterou jsme zvyklí v dnešní době. Staří Izraelci mohli mít jednu ženu, ale mohli přijmout i další zákonné manželky. Svou manželku také mohl starozákonní muž snadno propustit.²³

1.1.1. Ráz starozákonní rodiny - patriarchát

Podle textu Gn 1,27, kde stojí: „*Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil*“, teprve muž a žena dohromady tvoří člověka; muž a žena jsou jedno tělo, tedy lidská bytost je úplná teprve v manželství. Tento základní biblický názor ukazuje, jak důležité místo zaujímala rodina ve starozákonním myšlení. Rodina tvořila základ společenského života tak, že Izraelec nedovedl myslet o menších nebo větších celcích lidské společnosti jinak než v pojmech vyrostlých z rodinného života. Izrael mu byl sdružením čeledí izraelských, severní a jižní království mu byla dvěma čeleděmi, všechnen Izrael mu byl jednou rodinou mezi ostatními rodinami/ čeleděmi na světě, jak uvádí text Jr 8,3: „*A všichni ostatní, kteří zůstanou z této zlé čeledi na všech ostatních místech, kam jsem je zahnal, raději zvolí smrt než život, je výrok Hospodina zástupů.*“ Rodina byla Izraelcům tak důležitá, že novomanžel byl osvobozen od vojenské služby v prvním roce manželství, jak se stanoví v Dt 24,5: „*Když se muž právě oženil, nebude vycházet do boje a nebude mu ukládán žádný úkol. Po jeden rok bude uvolněn pro svůj dům, aby se radoval se svou ženou, kterou si vzal*“.²⁴

Společenský život starozákonního Izraele byl vybudován na patriarchálních základech a vykazoval též kultický ráz. V čele rodiny stál otec, který zprvu vykonával i obětní a kněžské funkce. Podle některých autorů mohou určité zmínky v textu poukazovat na pozůstatky matriarchátu, tedy stavu, kdy základem rodiny je matka a kdy rozhodoval původ po matce, neboť otec byl nejistý. Nejbližšími příbuznými matky a jejich dětí tak byli

22 NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*. Praha 1956. str. 785.

23 EBACH, J. *Familie aus biblischer Sicht*. Impulsreferat bei der Lippischen Synode. Detmold 2012. Seite 1.

24 NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*. Praha 1956. str. 785.

její bratři. Bič k tomu uvádí: „Tato praxe byla běžná v nomádských společenstvích.“²⁵ V Tanachu pak najdeme vzdálené ohlasy těchto zvyklostí například v tom, že dítě náleží především matce, a proto mu ona dává jméno, na příkladu Rebeky, kdy o jejím provdání rozhoduje její bratr s matkou a otec hraje pouze vedlejší úlohu, či na rozlišování kmenů podle matek: kmeny Leiny, Rácheliny a otrokyň²⁶. A dále doplňuje: „Také biblická slova „*Proto opustí muž svého otce i matku a přilne ke své ženě a stanou se jedním tělem.*“ (Gn 2,24) vybočují ze zvyklostí patriarchální společnosti natolik, že by bylo možné prohlásit je za pozůstatek matriarchálního zřízení. Tyto stopy se však spíše než Izraele samotného týkají světa kolem. Izraelské společenství ve starozákonní době bylo už jednoznačně patriarchální.“²⁷

Tanach samotný však nesporně vznikl ve světě patriarchálně organizovaných společností. Mocenské pozice na všech společenských úrovních jsou až na několik výjimek obsazovány muži. Ženy mají v zásadě ve srovnání s muži jiný právní status. Muži stojí v čele rodiny nebo velkorodiny, a to buď otec nebo prvorozený syn (viz příběh v Gn 24, 28-33, kde Labán, prvorozený syna Betuéla, má spolu se svým otcem rozhodující slovo ohledně budoucího sňatku své sestry Rebeky). Muži spravují majetek starozákonní domácnosti, reprezentují rodinu před soudem, jsou zodpovědní za udržování prosperity své domácnosti a její důvěryhodnosti uvnitř starozákonního společenství.²⁸ V biblických patriarchálních společnostech jsou mužské a ženské role odlišné. Mužům jsou vyhrazeny spíše veřejné činnosti, muž reprezentuje svou rodinu na veřejnosti a je za ní právně zodpovědný, je vůdcem své rodiny. Ženy vykonávají práce kolem domu a v domě.²⁹

1.2. Rodiče

Odpovědnost rodičů za dítě vůči Bohu i vůči lidu byla velká. Vyplývá to i z ojedinělého příkazu vydat vlastního syna na smrt, jestliže propadl baalské modloslužbě. Pohanské zlořády nemají místa v božím lidu (sr Ex 22,19): „*Kdo by obětoval bohům a ne samotnému Hospodinu, propadne klatbě.*“ Stranou musejí všechny ohledy, i kdyby šlo o

25 BIČ, M. *Ze světa starého zákona I.* Praha 1986. str. 263.

26 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid.* Praha 1948. str. 151-153.

27 BIČ, M. *Ze světa starého zákona I.* Praha 1986. str. 263.

28 ALEXANDER, T.D, BAKER, D.W. *Dictionary of the Old Testament: Pentateuch*, Leicester 2003, str. 293

29 BAUMANN, G. *Bible.* Moravany u Brna 2012. str. 38, 75.

nejbližší, jak dokládá Dt 13,7-12, prikazující ukamenovat i nejbližší příbuzné jako matku, syna nebo dceru, pokud by Izraelce chtěli odvádět od Hospodina k jiným Bohům. V případě zrady na Hospodinu jsou vlastní rodiče podle Zákona povinni přivést nezdárného syna před starší města, aby oni nad ním vynesli soud, a to soud ukamenováním (Dt 21,18-21): „*Má-li někdo syna nepoddajného a vzpurného, který neposlouchá otce ani matku, a když ho kárají, neposlechne je, ať ho jeho otec i matka uchopí a vyvedou ke starším jeho města, k bráně jeho místa a řeknou starším jeho města: „Tento náš syn je nepoddajný a vzpurný, neposlouchá nás, je to žrout a pijan. A tak ho všichni muži jeho města uházejí kamením a zemře. Tak odstraníš zlo ze svého středu.“* Tato tvrdost zaráží a překlady nevystihují přesně obsah příslušného ustanovení. Nejde o běžnou neposlušnost ani o nezřízený život. Nový český ekumenický překlad proto upřesňuje smysl textu vsunutím slovíčka „modlářský“: „Je to modlářský žrout a pijan“ (V. 20).³⁰ Takový nepoddajný syn, představoval zlo a nebezpečí jak pro celou pospolitost, ale i pro nitro vyznavače Hospodinova. Jinak řečeno: tento syn představuje pro pospolitost zlo a to, co dělá, zasahuje nitro pospolitosti. Izraelská společnost ho vyvrhne, protože nemá budoucnost.³¹

Vztah mezi rodiči a dětmi byl ovlivněn především biblickým přikázáním o úctě k rodičům, Ex 20,12: „*Cti svého otce i matku, abys byl dlouho živ na zemi, kterou ti dává Hospodin, tvůj Bůh.*“ Při výchově dětí byla silně zdůrazňována především úcta dítěte k rodičům a naprostá poslušnost. Zákon určoval dokonce trest smrti za hrubší přestupky vůči tomuto příkazu³² Zatímco rodiče byli povinni zajistit péči a vychování svých dětí, včetně předání náboženských a kultických zvyků, děti byli svým rodičům naopak zavázané úctou a musely se o své rodiče postarat ve stáří.³³

1.2.1. Otec

Staroizraelské patriarchální uspořádání společnosti znamenalo, že muž - čili otec stál v čele rodiny, byl tedy vůdčím činitelem jak v rodině, tak ve společnosti.³⁴

30 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid.* Praha 1948. str. 163.

31 BENEŠ, J. *Směrnice a řády*, 1.vydání. Praha: Advent Orion, 2012. str 124.

32 MARX, A. *Familie und Recht im Judentum.* Wolfenbüttel 2005. Seite 6.

33 BIBERGER, B. *WiBiLex - Das wissenschaftliche Bibelllexikon.* Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart. Thema: Sohn/Tochter. Online: www.bibelwissenschaft.de/stichwort/29031/

34 ALEXANDER, T.D, BAKER, D.W. *Dictionary of the Old Testament: Pentateuch*, Leicester 2003, str. 293

Otec zprvu v rodině vykonával i obětní a kněžské funkce. Byl hlavou rodiny a měl zvláštní postavení a autoritu (Gn 3,16) jako pán rodiny/otcovského domu. Je příznačné, že jako pán rodiny není nikdy označen jako „adón“ (absolutní pán, např. otroků nebo poražených nepřátel Ex 21,4), nýbrž vždycky jen jako „bál“ (majitel a pán). Znamená to, že v rodině nejde o osamělého despota, nýbrž o autoritu v duchovní pospolitosti, v níž se soustřeďuje síla a vůle rodinné autority. Otec je tak spjat s příslušníky své rodiny, že jeho hřích spočine někdy jako kletba i na vzdáleném potomstvu. Podle druhého Božího přikázání bude Hospodin stíhat vinu otců na synech do třetího či čtvrtého pokolení (Ex 20,5). Stejně tak se i jeho pozeňnanost od Hospodina se přenáší na všechny příslušníky rodiny. Jeho pozeňnaní právě tak jako zlořečení má bezpečný účinek. Děti nesou charakter otcův (Mt 23,31).

Každá rodina byla ve věcech kultu odkázána na vlastní místní či rodinné tradice a jejich pěstování v domácím nebo lokálně významném kultickém místě. Vykonávání kultických záležitostí spadalo do kompetence představitelů rodiny.³⁵ Otec byl proto zároveň obětníkem rodiny, jak se uvádí například v příběhu Noeho, který vybudoval oltář Hospodinu, vzal ze všech čistých dobytčat a čistého ptactva a zapálil oběť zápalnou (Gn 8, 20). Vzpouřa proti otcí byla přímo vzpouřou proti Bohu. S tím snad souvisí přísnost trestů za neúctu k otcí a rodičům vůbec, Ex 21,15: „*Kdo uhodí svého otce nebo matku, musí zemřít.*“ V nejstarších patriarchálních dobách otec snad sám rozhodoval o životě a smrti svých dětí, například v Gn 38,24 se dozvídáme, že když bylo Judovi oznámeno, že jeho snacha Tamar se dopustila smilstva a je těhotná, chtěl jí nechat upálit. Oba rodiče vystupují v Tanachu jako prostředníci a pomocníci Boží. Jde tedy o úctu k rodičům především z vděčnosti, že díky nim (protože nás zplodili) se můžeme stát účastní věčné blaženosti.³⁶ Otec jako hlava rodiny měl plnou odpovědnost za uskutečnění všech náboženských a sociálních funkcí, doprovázející etapy dospívání dítěte. Otec musel být přítomný obřizce, vykoupení, svatbě a odborné výchově svého syna k samostatnosti.³⁷

Otec byl v rámci rodiny a velkorodiny váženou osobností a jeho vážnost musela být všemi členy rodiny respektována. Vyžadovalo se od něj, aby vykonával soudní rozhodnutí

35 BERLEJUNG, A. *Náboženské dějiny starověkého Izraele*. Praha 2017. str.158

36 NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*, Praha 1956, str. 571.

37 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 52.

nad členy své rodiny. Otec tak například rozhodoval tom, které děti získají dědictví jeho domácnosti.³⁸ To, že otec představoval také jedinou právní instanci v rodině, dokazuje příklad v Gn 16, kdy Sára ve svém sporu s otrokyní Hagarou apeluje na Abrahama slovy: „*Mé příkoří musíš odčinit. Sama jsem ti dala svoji otrokyni do náruče, ale ona, jakmile uviděla, že je těhotná, přestala si mě vážit.*“ (Gn 16,5).³⁹

Muž vlastnil svou ženu jako majetek. Také měl naprostou volnost, i v mimomanželském pohlavním styku. Muž tedy svým cizoložstvím nikdy nemohl poskvřnit vlastní manželství, pouze cizí. Také v otázkách náboženského rozhodování mohl muž omezit svobodu své ženy a zrušit její sliby jako neplatné. Muž si směl vzít i jiné zákonité ženy a směl beze všeho svou ženu propustit a tím svazek manželský rozloučit. Stačilo říct: Ona není manželka má a já nejsem muž její.⁴⁰

1.2.2. Matka

Matka měla ve starověku a tudíž i v Izraeli zvláštní postavení v rodině i ve společnosti. Staří Arabové i obyvatelé okolních zemí žili ještě v matriarchálním společenském zřízení, v němž matka tvořila základ rodiny. Bič (1948, str. 156) uvádí: „Stopy po tomto zřízení najdeme i v Tanachu: matka je vládkyní stanu. V Gn 24,67 tak uvádí Izák Rebeku do stanu své matky Sáry, rozhoduje o sňatku svých dětí, v Gn 24,55 matka Rebeky rozhoduje o tom, aby její dcera s nimi před svatbou ještě nějaký čas zůstala.“ Ale i za zřízení patriarchálního, kdy hlavou rodiny byl otec, bylo její postavení v rodině mimořádné: podílela se o autoritu otcovu nad dětmi, takže otec a matka jsou jmenováni současně a úcta k oběma rodičům byla základem rodinné pospolitosti a jedním z deseti Božích přikázání, viz Ex 20,12 a Dt 5,16. Rodina matky byla někdy důležitější než otce, proto synové v některých případech dostávají jméno po matce, Joáb a Abizai jsou jmenováni jako synové Sarvie, sestry Davidovy, jak čteme v textu 1S 26,6. Muž byl často bližší matce než vlastní manželce, jak je vidět na Samsonovi, jenž svou mlčenlivost vůči

38 ALEXANDER, T.D, BAKER, D.W. *Dictionary of the Old Testament: Pentateuch*, Leicester 2003, str. 293

39 POLÍFKOVÁ, B. *Teorie příbuzenství ve SZ*. Rozhledy a polemika. str. 72.

40 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid*. Praha 1948. str. 156 – 157.

ženě omlouvá tím, že ani své matce neprozradil „svou hádanku“ (Sd 14,16).⁴¹

Úkolem matky v rodině bylo dle Tanachu udržení a pokračování mužova rodu. Důvodem rozpadu manželství byla bezdětnost, jež byla považována za nepřízeň Hospodinovu. Proto bezdětné ženy vyzývaly své muže, aby měli děti se svými otrokyněmi a jejich děti považovaly za své. Na tomto základě bylo postaveno i tzv. levirátní manželství (viz níže).⁴² Matka ve starozákonní rodině obstarávala péči o dítě především v prvních letech jeho života. Její další úloha pak spočívala především v kojení, které mohlo trvat až tři roky. Také výchova dětí byla v jejich nejútlejším dětství záležitostí matky. Hochy si později bral na starost otec, zatímco dívky zůstaly u matky, dokud se nevdaly.⁴³

Úděl ženy však zpravidla nebyl nijak záviděníhodný. Především se cenila jako pracovní síla. Rodina v ní měla uložený kapitál. Vždyť otec, kdyby se neprovdala, mohl ji prodat za otrokyni. Když se vdala, stala se majetkem svého muže.⁴⁴ Jejím úkolem v domácnosti byla péče o dobytek, když např. Gn 29,6 zmiňuje Ráchel přicházející s ovce, dále opatřování domácnosti vodou, viz Gn 24,13: *“Hle, stojím nad pramenem a dcery mužů města vycházejí čerpat vodu“*, mletí obilí pro denní potřebu a příprava pokrmů (Gn 18,6 nebo 2S 13,8), tkaní látek a šití oděvů (1S 2,19) apod.⁴⁵ Izraelská žena však zaujímala významnější postavení než ženy ostatních národů, protože mohla kdykoli porodit Mesiáše. Z tohoto důvodu, umocněného čtvrtým Božím přikázáním o úctě k matce a otci (Ex 20,12), vzdávalo mužské pokolení v Izraeli ženě, především matce, patřičnou úctu. Než však žena dosáhla tohoto významného postavení, musela projít v dětství tvrdou školou života.⁴⁶

1.3. Děti a ostatní členové starozákonní rodiny

Narození dítěte představovalo také ve starozákonní době nejdůležitější událost v židovské rodině vůbec. Děti byly chápány jako veliký Boží dar, ovoce jeho požehnání. Rodiče je obklopovali láskou a péčí. Děti byly chloubou svých rodičů. Početné rodiny byly

41 NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*. Praha 1956. str. 406.

42 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 85.

43 BIČ, M. *Ze světa starého zákona I*. Praha 1986. str. 260.

44 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid*. Praha 1948. str. 156.

45 NOVOTNÝ A., *Biblický slovník*. Praha 1956. str. 1345.

46 KUBÁČ, V. *Člověk před Boží tváří*. Praha 2016. str. 119.

zajištěním víry v jediného Boha a pokračováním vyvoleného národa. Narodí-li se dítě, bývá to chápáno jako naplnění biblického příkazu z Gn 1,28: „*Plod'te se a množte se a naplňte zemi*“, hebrejsky „*pru urvu umiluet haarec*“, který je uveden v souvislosti se stvořením člověka a s Božím požehnáním adresovaným právě člověku. Tento příkaz je prvním příkazem Tanachu a platí pouze pro muže, protože u žen se předpokládá přirozená touha mít děti.

Narození každého dítěte v Bibli se považuje za zvláštní Boží požehnání, nicméně již zde je patrný rozdíl v přístupu k narození chlapce a dívky. Žalm 127,3 uvádí: „*Hle synové jsou dědictví od Hospodina, mzdou od něho plod lůna.*“ Často se toto vysvětluje dominantním postavením mužů ve starozákonní době, neboť muž se považuje za toho, kdo stojí přímo ve smlouvě s Hospodinem.⁴⁷

Protože byly děti přijímány jako dar od Boha a projev jeho požehnání, provázelo nevěstu na cestu z rodičovského domu přání: „*Sestro, buď matkou nesčíselných tisíců.*“ (Gn 24,60). Tím pozoruhodnější je, že synové zaslíbení se rodili z neplodných matek, jako Izák ze Sary a Jákob z Rebeky nebo Samuel z Chany, na znamení přímého milostivého zásahu Božího, nezávisle na lidských tužbách a snaženích.⁴⁸

1.3.1. Děti - od narození po dospívání

Hebrejšтина nemá střední rod. Dítě je tak buď „dítě – děvčátko (jalda) nebo dítě – chlapeček (jeled), v mladším věku „kojenec-holčička“ (joneket) nebo „kojenec-chlapec“ (jonek). Při porodu matce často pomáhala porodní bába (mejaledet), která přeřízla pupeční šňůru, omyla dítě vodou, potřela solí, zavinula do plátna a oznámila narození dítěte otci.⁴⁹ Při narození dostávalo dítě zpravidla hned i jméno. Pro lidi žijící ve starozákonní době byla ve jménu utajena zvláštní moc. Slovo nebylo pouhý zvuk. Záleželo tudíž na volbě jména a s velkou oblibou se užívala taková, která byla složena s nějakým Božským jménem. V Tanachu se tak často setkáváme se jmény 'el - božstvo všeobecně nebo Hospodin (Daniel, Joel, Sidkijahu atd.) Často se zde setkáváme také se zvířecími jmény - např. Debora -

47 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 16.

48 BIČ, M. *Ze světa starého zákona I*. Praha 1986. str. 259.

49 ROUBALOVÁ, M. *Žena v Bibli*. Praha 2018. str. 5

včela, Jona – holub, Lea- druh kozy nebo Ráchel - ovce. Biblická jména mohou často vyjadřovat specifické vlastnosti osoby nebo zvláště okolnosti, za kterých se narodil. Damohorská uvádí: „Výběru jména byla věnována vždy velká pozornost, neboť jméno bylo od biblických dob považováno za součást duše, významnou součást podstaty samotného lidského bytí. Vyhubení jména znamenalo největší pohromu, jak uvádí text Joz 7,9: „*Až to uslyší Kenaanci a ostatní obyvatelé země, obklíčí nás a vyhladí naše jméno ze země. Co pak učiníš pro své veliké jméno?*“⁵⁰ Jméno představovalo také moc a sílu, nové jméno pak dostat novou moc a nové požehnání. Osobou, jež dítě ve starozákonní době pojmenovává, byli většinou otec a matka, a to hned po narození. Za všechny příklady lze uvést Gn 16,15, kde Abraham pojmenovává svého syna Izmael, Ex 2,22, kde Mojžíš dává svému synu jméno Geršom nebo Gn 29,32, kde Lea pojmenovává svého syna Rúben. Tanach uvádí i případy, kdy narozenému dítěti dává jméno jiná osoba než rodič. Příkladem je opět Ráchel, která pojmenovává syna své služky, který je považován za vlastního, protože byl zplozen na její popud s jejím mužem. Jiným příkladem je Rt 4,17: „*Sousedky mu daly jméno Obéd*“.⁵¹

Krátce po narození - zpravidla osmý den - byli chlapi obřezáni. Obřízce podléhali všichni mužští příslušníci domácností, tedy i otroci a dokonce i cizinci, pokud se chtěli účastnit například velikonočního jedení beránka.⁵² Obřízka, hebrejsky „brit mila“ neboli doslova smlouva obřezání vychází z výrazů „brit“ - hebrejsky „smlouva“ a „mila“, znamenajícího „obřezat“. Provedení obřízky je zákon stanovený Tanachem již v knize Genesis 17,9-14. Tento příkaz se objevuje v souvislosti se smlouvou, kterou Hospodin uzavírá s devětadevadesátiletým Abrahamem. Verš desátý sedmnácté kapitoly jasně stanovuje: „*Znamením mé smlouvy mezi mnou a vámi i tvým potomstvem, kterou budete zachovávat bude toto: Každý mezi vámi, kdo je mužského pohlaví, bude obřezán.*“ Bůh dále Abrahamovi řekl: „*Ty i tvoje potomstvo budete mou smlouvu zachovávat ve všech pokoleních*“. V Janově evangeliu dokonce najedeme zprávy o tom, že se obřízka konala i přesto, že osmým dnem byl šabat - viz J 7,22-23. Důležitost obřízky dokládají časté zmínky o tomto příkazu, ale i kladení důrazu na neobřezanost ostatních národů. Obřízka je

50 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 25.

51 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 25-26.

52 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid*. Praha 1948. str. 160-161.

tak výrazem národního charakteru, pouze obřezaní se mohou účastnit pesachové oběti. Ve starozákonní době sestávala „brit mila“ jednoduše z odstranění předkožky dítěte pomocí kamenného nože - pazourku. Svědčí o tom např. citace z Ex 4,25: „*Tu vzala Sipora kamenný nůž, obřezala svého syna.*“ Zprávy v Tanachu uvádí, že obřezávat mohl jak otec (viz Gn 21,4, kde Abraham obřezává svého syna Izáka), tak matka (Ex 4,25).⁵³

O výchovu dětí se musela starat, jak bylo uvedeno výše, matka. Dívka zůstala při matce, dokud se nevdala, kdežto chlapce si později brával na starost otec. Silně byla zdůrazňována především úcta k rodičům a naprostá poslušnost. Porušení této poslušnosti se podle Zákona trestalo. V nejstarších dobách otec sám rozhodoval o životě svých dětí a nejsou žádné zprávy o tom, do jaké věkové hranice tato autorita platila.

Povinnost poskytnout vzdělání dětem pak náležela otci. Ve starověkém Izraeli bylo před založením škol ponecháno otci vyučovat své vlastní děti.⁵⁴ Předními strážci vědění byli později hlavně kněží, kteří byli současně i lékaři, soudci apod. A byli tak předurčeni za vychovatele. Vznešenější rodiny si vydržovali svého pěstouna, zvláště se to dozvídáme v souvislosti s královskými syny. Prostý člověk se musel nároku na vyšší vzdělání vzdát. V případě potřeby se mohl obrátit na kněze a jindy stačili řemeslní písaři. Pravděpodobně až po exilu se začal klást důraz na znalost Tóry. Už děti s ním měly být obeznamovány. Cílem výchovy však zůstává bázeň před Hospodinem a poslušnost k rodičům. Časem pak spolu se synagogami vznikají již skutečné školy, kde si žáci opakovali text Zákona, aby jej znali zpaměti.⁵⁵

1.3.2. Synové, prvorozený syn, pokračovatel rodu

Ve starozákonní době se rozlišovalo mezi chlapcem a dívkou. Jak osud synů, tak i osud dcer však byl v pravomoci otce (dle knihy Ex 21,7 mohli být prodáni do otroctví). Otec byl také zodpovědný za vzdělání svých synů. Synové ze zámožnějších rodin měli možnost chodit do škol, kde se hlavně seznamovali s Písmem nebo kde se učili řemeslu. Syn přejímal po otci vedení domu a vykonával všechny kultické povinnosti. Zatímco dcery odcházely po svatbě do rodiny svého manžela, synové zůstávali i po svatbě v rodině svého

53 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 31 -32.

54 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 66.

55 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid*. Praha 1948. str. 163.

otce. Zvláště prvorozený zaujímal přední místo a mladší sourozenci mu byli povinni poslušností.⁵⁶

Ve starém Izraeli bylo právo prvorozeného syna spojeno se třemi zaslíbeními: Prvorozený syn získával dvojnásobný podíl z dědictví svého otce, jak ukládá text Dt 21,17, mohl ovládat své mladší bratry, to znamená, že ti ho museli poslouchat, a byl příjemcem zaslíbení od Hospodina. Každým snem otce bylo mít prvorozeného syna, což dosvědčuje i citace ze Žalmy 127, 3: „*Hle, synové jsou dědictví od Hospodina, mzdou od něho plod lůna.*“⁵⁷

Dvacet let byli Izák a Rebeka bezdětní. Pak jim Bůh daroval dvojčata, která dostala jména Ezau (což znamená červenohnědý) a Jákob (ten, co drží za patu). Prvorozený byl Ezau, Bůh však mnohem dříve než se narodili, rozhodl, že starší bude sloužit mladšímu.⁵⁸

Již v knihách Tóry je položen zvláštní důraz na výsadní postavení prvorozeného. Prvorozený syn zaujímal místo po smrti otce, včetně všech náboženských povinností, například plnil funkci obětníka a prostředníka mezi Bohem a rodinou. O zvláštním postavení prvorozeného svědčí i různá ustanovení, jako že prvorozený má dostat dvojnásobek dědictví na rozdíl od svých bratrů, jak to dokládá Dt 21,17: „*Vezme ohled na prvorozeného nemilované a dá mu dvojnásobný podíl všeho, co má, protože on je prvotina jeho síly, jemu náleží právo prvorozenectví.*“⁵⁹ Další nařízení ohledně prvorozených čteme v knize Ex 13,2: „*Posvět' mi všechno prvorozené, co mezi Izraelci otvírá lůno, ať z lidí či dobytka. Je to moje.*“ Zvláštní zacházení s prvorozeným, respektive motiv zasvěcení prvorozeného člověka i zvířete Hospodinu je v Tóře v knize Exodus poprvé formulován samotným Hospodinem jako imperativ. Hospodinův nárok na ty, kdo otvírají lůno, lze pojímat jako nárok na kultickou čistotu jeho vyznavačů s rysy polemiky proti tehdejší neizraelské kultické praxi, kdy prvorození díky svému spojení s plodivými silami garantovali budoucí úrodu. Instrukce o prvorozených v sobě nese i vzpomínku na Hospodinovy mocné činy při vycházení z Egypta, konkrétně Hospodinovo pobití

56 BIBERGER, B. *WiBiLex - Das wissenschaftliche Bibelllexikon*. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart.

Thema: Sohn/Tochter. Online: www.bibelwissenschaft.de/stichwort/29031/

57 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid*. Praha 1948. str. 159.

58 KUNZ, E. *Es werde Licht, Gedanken zum 1. Buch Mose*. Hückenswagen 2017. str. 37.

59 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 47.

egyptských prvorozených před vlastním vyvedením.⁶⁰

Výsadou prvorozenectví pohrdl Ezau, když prohlásil: „*Stejně mám blízko k smrti, k čemu je mi prvorozenství!*“ (Gn 25,32) a Jákobovi pak s prvorozenectvím připadlo i otcovo požehnání. Jákob si dokázal práva prvorozeného cenit. Touží po něm a nakonec se mu tohoto práva také dostává. Netouží pouze po dvojnásobném dědickém podílu po otci, tedy dvojnásobném podílu dobytka, stříbra a zlata, sluhů a služek, ale především po zaslíbeném požehnání.

O prvorozenectví se připravil také Rubén svévolným zásahem do otcových práv, kdy nesvětil otcovo lože, viz Gn 35,22, Gn 49,3. Jindy rozhodoval o právu prvorozenectví umírající otec. Ale mohly rozhodovat i důvody velmi osobní, jak se dočteme např. v 1Kr kapitole první, kde prorok Nátan posílá matku Šalamouna Bat-šebu, aby vešla ke králi Davidovi a promluvila s ním, aby se její syn stal novým králem po něm místo Adonijáše.

Zákon proto položil přílišné libovůli pevné meze (Dt 21,15-17): „*Má-li někdo dvě ženy, z nichž by jednu miloval a druhou by nemiloval, a porodí mu syny milovaná i nemilovaná, ale prvorozený syn bude synem nemilované, v den, kdy bude dávat, co mu patří, svým synům do dědictví, nemůže dát právo prvorozenství synu milované na úkor prvorozeného syna nemilované. Vezme ohled na prvorozeného syna nemilované a dá mu dvojnásobný díl všeho, co má, protože on je prvotina jeho síly, jemu náleží právo prvorozenství.*“⁶¹ V tomto textu Zákona se konstatuje, že nemůže být privilegován syn, který není prvorozený, jen proto, že pochází z favorizované matky. Syn nesmí nést následky stavu, v němž je matka. Za nosné sdělení je tedy možné považovat nemožnost jednání proti právům prvorozeného kvůli antipatiím k jeho matce.⁶²

Prvorozený je označován v hebrejštině jako „bechor“. Jedná se o termín odvozený od kořene bet - kaf- reš - dát právo prvorozenectví, nést první ovoce, v pualu narodit se jako prvorozený. Prvorození synové, stejně jako prvorození samečci z domácích zvířat náleželi Hospodinu. Zákon toto pravidlo vysvětluje vzpomínkou na zázračné zachránění Izraele z Egypta v noci, kdy anděl Hospodinův zabil všechno prvorozené Egyptanů.⁶³

60 BENEŠ, J. *Směrnice a řády*, 1.vydání. Praha: Advent Orion, 2012. str 57.

61 BIČ, M. *Ze světa starého zákona I*. Praha 1986. str. 259.

62 BENEŠ, J. *Směrnice a řády*. Praha 2012. str. 123.

63 NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*. Praha 1956. str. 732.

Přestože původně všichni prvorození synové tvořili kněžstvo, a byli tak zasvěceni službě Hospodinu, byli prvorození shledáni nehodnými kněžské služby, neboť i oni se podíleli na hříchu v souvislosti se zlatým teletem (viz příběh v Ex 32). Toto jejich provinění mělo za následek, že prvorození byli vyloučeni ze služby Hospodinu a museli se z ní vykoupit. Doslovný příkaz vykoupení je uveden v Nu 18,15: „*Avšak prvorozené z lidí bezpodmínečně vyplatíš, také vyplatíš prvorozené z nečistého dobytka.*“ Kniha Numeri dále obsahuje v 18,16 příkaz, že k vyplacení musí dojít do doby, než je prvorozený stár jeden měsíc. Zde je uloženo, že výplatné se bude vyměřovat ve stříbře: pět šekelů podle váhy určené svatyní.⁶⁴

V Tanachu se nachází řada dalších míst zmiňujících zasvěcení prvorozeného a jeho následné vykoupení. Za všechny lze jmenovat Ex 22,28: „*Také každého ze svých synů vyplatíš*“. Na základě Hospodinova příkazu vykoupit prvorozeného syna se vyvinula ceremonie, při níž otec vykupuje syna od příslušníka kněžstva: kohena. K ceremonii dochází 31.den po narození dítěte, protože v podmínkách starověku se mělo za to, že po uplynutí jednoho měsíce svého života je dítě životaschopné. Ceremonie se nesměla konat o šabat. Vykupující osobou smí být pouze kněz - kohen. Povinnost vykoupení prvorozeného syna spočívala na otci.⁶⁵

1.3.3. Dcery v otcovském domu

Za výchovu dcer byla zodpovědná ve starozákonní době matka. Dcerky se pod matčíným dozorem zpravidla obeznamovaly s vedením domácnosti, případně se učily i zpívat nebo hrát na hudební nástroje a tančit. Zatímco chlapce si bral později na starost otec, děvčata zůstávala u matky, dokud se nevdala. Dcery se také na rozdíl od synů nemohly stát obětníci.⁶⁶ Dcera ve starozákonní rodině se po nedlouhém období dětských her musela již v útlém věku od matky naučit, jak zaopatřovat domácnost, zvládat práce v domě. Kromě domácích prací k jejím úkolům patřilo tkaní, předení nebo zhotovování koberců, jak se opakovaně uvádí v knize Přísloví. Izraelské dívky i ženy chodily každý večer se džbánem na rameni pro vodu (viz Gn 24,3), pásly stáda (Gn 29,9) a dovedly

64 NOSEK,B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 47-48.

65 NOSEK,B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 49-51.

66 BIČ, M. *Při řeckách babylónských*. Praha 1990. str. 217.

zacházet se zvířaty (Gn 24,15).⁶⁷

Jakou zodpovědnost měli rodiče za výchovu a osud své dcery, se dozvídáme například v textu deuterokanonické knihy Sírachovec (42, 9-11): „*Dcera bývá skrytou příčinou, že otec nespí, že mu starost o ni zahání spánek. Když je mladá, aby neodkvetla dřív, než se vdá, když je provdaná, aby se nezprotivila muži. Dokud je pannou, aby nebyla zneuctěna a neotěhotněla ve svém otcovském domě. Žije-li s mužem, aby se nedopustila nevěry, anebo, ač provdána, aby nezůstala neplodná. Na nevázanou dceru přísně dohlížej, aby tě nevydala škodolibé radosti nepřátel, pomlouvám ve městě a klevetám mezi lidmi, a nepřivedla tě k hanbě před mnohými.*“ Otec ve starozákonní době ovlivňoval nebo určoval výběr manžela pro svou dceru.⁶⁸

Úděl dcer byl však celkem trudný. Jistě nelze vyloučit případy opravdové lásky rodičů i k děvčatům, ale často je zvláště otcové pokládali jen za svůj majetek, který je třeba zpeněžit. Z toho, že se Zákon výslovně zastává dívek prodaných do otroctví, když Ex 21,7 stanoví: „*Když někdo prodá svou dceru za otrokyni, nebude s ní nakládáno jako s jinými otroky.*“, vyplývá, že takové případy asi nebyly ojedinělé. Doba nebyla zralá k tomu, aby se takové obchody daly vůbec zakázat, ale šlo aspoň o to, aby se úděl prodaných dívek poněkud zmírnil. Staly se družkami svého pána nebo jeho syna, ale ti se k nim měli chovat, ohleduplně. Jaká byla v jednotlivých případech skutečnost, nevíme. Mnohé rodiny se časem dostávaly do takové bídy, že prodávaly i své syny, jak se zmiňuje v Neh 5,5; na úděl dcer se přitom jistě příliš nehledělo. Ať byla ještě v rodičovském domě nebo provdána, ležela na bedrech ženy veškerá práce v domácnosti, pokud nebyly v domě otrokyně pro nejtěžší práce: nošení vody, mletí mouky apod.⁶⁹

Tanach neuvádí nic o tom, že by v případě absence synů v rodině, přecházela práva prvorozeného spojená s náboženskými úkony na dcery. Dcery byly taktéž původně vyloučeny z dědických nároků, s výjimkou, že nebylo synů. V tomto případě připadlo toto dědictví dcerám, viz Nu 27, 1, kdy dcery po zemřelém Selofchadovi předstupují před Mojžíše s prosbou, aby dědický podíl po otci přešel na ně. Ve verši osmém pak stojí toto

67 KUBÁČ, V. *Člověk před Boží tváří*. Praha 2016. str.117.

68 KUNZ-LÜBCKE, A. *WiBiLex - Das wissenschaftliche Bibellexikon*. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart. Thema: Familie. Online: <https://www.bibelwissenschaft.de/de/stichwort/18125/>

69 BIČ, M. *Ze světa starého zákona I*. Praha 1986. str. 259-261.

příkázání Hospodina: „*Když někdo zemře a nemá syna, převedete dědictví po něm na jeho dceru.*“⁷⁰ Opětovný příkaz o dědických právech dcer se pak opakuje v Nu 36, 1-13, kde se řeší otázka, co se stane s dědictvím Selofchadových dcer v případě jejich sňatku, kvůli obavám, že by díky jejich sňatku přišlo Manasesovo pokolení o část přiděleného území. Hospodin vydává příkaz, že jsou Selofchadovy dcery povinny vdát se pouze za muže ze stejného pokolení. Jedná se zde o zájem příslušného pokolení. Lidé nesmějí prohosподаřit, co jim Bůh daroval.⁷¹

Od dívky se požadovalo, aby do manželství vstoupila jako panna, jinak jí hrozila smrt ukamenováním, jak stojí v Dt 22,21, podle kterého pokud se ukázalo, že vdávaná dívka již není panna, čeká ji ukamenování, protože se v Izraeli dopustila hanebnosti. Patrně se její čin nehodnotil jen jako mravní poklesek, protože ukamenování bylo obvyklým trestem za různou modloslužbu. Beneš k tomu uvádí: „Záměrem této perikopy je upozornit na to, že panenství a čistota mají v Božím lidu vysokou hodnotu a právní ochranu, patrně v protikladu k praxi původních obyvatel Kenánu.“⁷²

Pro muže sice platila značná svoboda, byť také usměrněná předpisy Tóry, ale nadevše platila nedotknutelnost rodinných svazků. Rodina byla základní buňkou pospolitosti lidu staré smlouvy, proto se každé její narušení přísně trestalo. Pro ‚kněžskou dceru‘, která se znesvětila smilstvem, je stanoven dokonce trest upálením (Lv 21,9). Podobný trest žádal Juda i pro svou snachu Támar, když se ukázalo, že čeká dítě, a nevěděl, že otcem je on sám (Gn 38,24).⁷³

1.3.4. Otroci součástí starozákonní rodiny

Ne všichni lidé mají stejná práva, neboť existují různé druhy právního statutu: lidé v otroctví jsou majetkem svých pánů. Páni a paní se musí starat o stravu a oblečení svých otroků. Zadlužení lidé musí prodávat svou pracovní sílu nebo své děti do otroctví.⁷⁴

Základní jednotkou Božího lidu zůstává rodina, ale patří do ní i otroci a otrokyně. U

70 NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*. Praha 1956. str. 732.

71 STAROZÁKONNÍ PŘEKLADATELSKÁ KOMISE. *Starý zákon, 4.a 5.kniha Mojžíšova -překlad s výkladem*. Praha 1974. str. 180.

72 BENEŠ, J. *Směrnice a řády*. Praha 2012. str.137.

73 BIČ, M. *Ze světa starého zákona I*. Praha 1986. str. 261.

74 BAUMANN, G. *Bible*. Moravany u Brna 2012. str. 38.

děti otrokyň je přirozené, že se stávají plnoprávními údy izraelského společenství, je-li jejich otcem pán, a stejně tomu bylo, provdal-li pán svou otrokyni za otroka. U otroka se předpokládalo, že se bude modlit k Bohu svého pána (Gn 24,12), proto se mohl oženit i s dcerou svého pána, i když šlo o egyptského otroka. Ačkoli se Izrael na jedné straně uzavíral cizím vlivům, na druhé straně široce otevíral dveře všem, kdo se chtěli do jeho společenství zapojit. Vždyť Hospodin je Bohem celého světa. Rodina v užším slova smyslu je obrazem rodiny Izraele v širším slova smyslu. A zde duchovní pouta plně převáží nad pokrevními. I pohané jsou Boží stvoření a Izrael jim má posloužit k známosti pravého Boha. Do nového Izraele budou zahrnutí také oni (Iz 49,6). Vidina, jak se pronárody pohnou na horu Hospodinovu a budou toužit po jeho známosti, se vine jako nit celým Tanachem a uplatňuje se nejmocněji právě v dobách ponížení a všelijaké bídy, viz Iz 2,3: *„Mnohé národy půjdou a budou se pobízet: „Pojďte, vystupme na horu Hospodinovu, do domu Boha Jákobova. Bude nás učit svým cestám a my po jeho stezkách budeme chodit.“*

Zvláštní místo mezi otroky zaujímal Izraelci, kteří z bídy, pro zadluženost sami sebe nebo své děti prodali do otroctví nebo byli vzati do otroctví svými věřiteli. Také zloděj mohl být prodán do otroctví, pokud nebyl schopný spáchanou škodu nahradit, jak stanoví Ex 22,2. Izraelský otrok měl právo kdykoli se z otroctví vykoupit nebo naději, že ho vyplatí některý jeho příbuzný. Zákon navíc stanovil, že o milostivém létu má být každý bezpodmínečně propuštěn na svobodu, aby se mohl vrátit ke svému vlastnictví (Lv 25,40).

Mohlo se ovšem stát, že otrok svého pána nechtěl opustit. V tom případě jej jeho pán symbolicky připoutal ke svému domu natrvalo tím, že jej připíchl za boltec k veřejným dveřím, jak se popisuje v Ex 21,6 nebo Dt 15,17. Dá se předpokládat, že mnohý otrok zůstal v otroctví dál, aby nemusel opustit rodinu, kterou mezitím získal. Zákon totiž stanoví, že otrok, který *„přišel sám, odejde sám, měl“-li ženu, odejde jeho žena s ním“* (Ex 21,31). Pán ovšem mohl otroka oženit, ale v tom případě žena i její děti zůstaly otroky dál; propuštění se na ně nevztahovalo.

„Zákon svatosti“ (Lv 17-26) požaduje pro hebrejského otroka další zmírnění jeho postavení: *„Když tvůj bratr vedle tebe zchudne a prodá ti sebe sama, nezotročíš ho otrockou službou. Bude u tebe jako nádeník až do milostivého léta“* (Lv 25,39). Zdůvodnění: *„Jsou to přece moji služebníci, které jsem vyvedl z egyptské země, nesmějí být*

prodáváni jako otroci“ (v. 42). Za otroky je možno koupit cizince. Zůstává jen otázka, zda toto zdánlivě zmírnění bylo vskutku úlevou. Podle Ex 21 a Dt 15 měl hebrejský otrok naději, že se dočká svobody po šesti letech; Lv 25 ho spoutává nádenickou službou do milostivého léta, které se opakovalo každý padesátý rok. Naděje na přežití byla tedy velmi malá, pokud dotyčný upadl do takového postavení počátkem nového padesátiletí. Je také otázka, jak se při tak dlouhém časovém rozmezí dodržování Zákona kontrolovalo.⁷⁵

Podle perikopy Závazek svobody v Dt 15, 12-18 má otroka vyznavač sám aktivně propustit (nečekat, až bude chtít sám odejít), a to již v sedmém roku a nikoli s prázdnou. Podle Jr 34, 8-17 je ochráncem svobody otroka sám Hospodin, který právo na svobodu zajišťuje smlouvou a postihne vyznavače, který by tuto svobodu nerespektoval. Zajímavé je, že propuštění hebrejských otroků je zde přirozeným následkem Hospodinova činu vyvedení Izraelitů z Egypta a uzavření smlouvy s nimi.⁷⁶

Postavení otrokyně se zásadně lišilo od postavení otroka už tím, že šlo o ženu. Přitom je nutno rozlišovat, kdo byl vlastníkem otrokyně - zda pán domu nebo paní. V prvním případě si pán činil na otrokyni nárok bez výhrad. Podle platných společenských zákonů tím své manželství nijak nenarušoval a otrokyně jako pánova souložnice mohla dokonce získat určitou vážnost, když mu porodila syna. Neznáme ovšem zásady izraelského práva dosti podrobně. Zachovalo se např. ustanovení o dědických nárocích synů dvou žen jednoho muže (Dt 21,15-17), z nichž muž jednu miluje a druhou nemiluje. Dědická práva synů to nesmí ovlivnit. Není však řečeno, zda jedna z žen byla otrokyně. Slyšíme též o jiném případě, kdy synové řádné manželky Gileádovy vypudili Jiftácha, kterého jejich otec zplodil s nevěstkou (Sd 11,1). Z toho se dá soudit, že aspoň v některých dobách synové ženin (nevěstek) nedělili se syny řádných žen.

V Tanachu se o postavení otrokyně pojednává podrobně ve dvou případech. Poprvé, když někdo prodá svou dceru za otrokyni“ (Ex 21,7-11). Stávalo se, že si někdo koupil dívku nejen pro práci. Výslovně se proto praví, že „nebude s ní nakládáno jako s jinými otroky“. Lze tomu rozumět tak, že jí zřejmě neměla být ukládána nejtěžší práce. Záleželo pak na tom, zda ji pán chtěl pro sebe nebo zda ji chtěl postoupit synovi. V žádném případě,

75 BIČ, M. *Ze světa starého zákona I*. Praha 1986. str. 262.

76 BENEŠ, J. *Směrnice a řády*. Praha 2012. str. 52.

jestliže se stala družkou některého z obou, nesměla být prodána „cizímu lidu“. Jako družka pána směla být vyplacena, jestliže se mu znelíbila, jako družka syna měla ze strany pánovy nárok na zacházení, jako by byla dcerou, a syn byl povinen poskytovat ji nezkráceně stravu, ošacení i manželské právo, kdyby pojal jinou ženu za manželku, jinak měla jeho družka právo odejít bez zaplacení výkupného.

Druhý případ se týká válečné zajatkyně (Dt 21,10-14). Jako kořist připadla vítězi, ale válečníci byli v Izraeli vázání určitými předpisy, mezi nimiž byl i zákaz styku se ženami, jako před bohoslužebnými úkony.⁷⁷ „V perikopě o válečné zajatkyni je zvláštní pozornost věnována ohrožené ženě. Ta je chráněna navzdory tomu, že je cizinka (není z Izraele).“⁷⁸ Zákon poskytoval zajaté ženě měsíční lhůtu, aby se vžila do svého nového postavení (musela si oholit hlavu, ostříhat nehty, odložit plášť – viz Dt 21, 10-13) a muže nutil k ukázněnosti.⁷⁹ Předpokládá se ovšem, že se stane jeho družkou; o jejím dalším životě rozhodne pak muž. Když se mu znelíbí, propustí ji. Sama od něho odejít nesměla. Pro něho bylo jediné omezení v tom, že ji nesměl prodat za stříbro ani s ní hrubě zacházet, poté co ji ponižil. Není už řečeno, co se stane s dětmi, jestliže mu nějaké porodí.

Zvláštní skupinu tvoří otrokyně, které byly majetkem paní domu. Těch se pán nesměl dotknout, pokud mu je neposkytla manželka v touze získat jejich prostřednictvím dítě. V praoteckých příbězích máme hned několik příkladů takového jednání: Sáráj - Hagar, Ráchel - Bilha, Lea - Zilpa. Jen v jediném případě slyšíme o dodatečném napětí mezi paní a otrokyní (Sára - Hagar), které dokonce skončilo zapuzením otrokyně a jejího syna. V případě Jákobových synů neměla rozdílnost jejich matek důsledky pro jejich postavení. Před otcem si byli rovni, i když Jákob zahrnoval větší láskou oba syny Ráchel, a naopak právě nejstarší se vlastní vinou připravil o výsady prvorozených, když nesvětil otcovo lože (Gn 49).⁸⁰

1.3.5. Služebné jako náhradní matky, kojné

Úkolem ženy v rodině bylo podle Tanachu udržovat mužův rod. Důvodem rozvodu,

77 BIČ, M. *Ze světa starého zákona I.* Praha 1986. str. 280 -284.

78 BENEŠ, J. *Směrnice a řády.* Praha 2012. str. 121.

79 BENEŠ, J. *Směrnice a řády.* Praha 2012. str. 122.

80 BIČ, M. *Ze světa starého zákona I.* Praha 1986. str. 284.

přesněji řečeno rozpadu manželství, byla bezdětnost. Proto bezdětné ženy vyzývaly své muže, aby měli děti se svými otrokyněmi a jejich děti pokládali za své, například v Gn 30,1-3, kde Ráchel prosí svého manžela Jákoba, aby vešel k její otrokyni Bilze a dal jí syna „*Tu je má otrokyně Bilha. Vejdi k ní. Porodí na má kolena a tak budu mít z ní syny*“.⁸¹

Bič k tomu uvádí: „Pokud měla žena svou osobní otrokyni, mohla ji propůjčit mužovi, aby s ní zplodil dítě, které by ona přijala za své. Tak postoupila Sáráj Abramovi svou otrokyni Hagar (Gn 16,2), ale její syn Izmael nebyl synem zaslíbení a do rodiny vnesl nepokoj, který skončil vypuzením matky i syna (21,10). Nešťastná Ráchel půjčuje Jákobovi svou otrokyni Bilhu dokonce častěji, aby rodila na její kolena a ona z ní měla syny (30,3). Také Lea mu přenechává Zilpu (v. 9), ačkoli už sama byla matkou čtyř synů. Izraelské právo neznalo u dětí rozlišení na manželské a nemanželské. Všichni synové téhož otce byli rovnoprávní, pokud nenastaly zvláštní okolnosti, jako v případě Izmaela.“ Zámožnější rodiny rády užívaly služeb kojných. Dítě se svěřovalo do služeb kojné až na tři roky.⁸²

1.3.6. Vdovy a sirotci ve starozákonním prostředí

Vdova ve starozákonní době měla nižší právní statut. Její osud byl za všech okolností truchlivý, protože ztratila svého mužského ochránce (manžela, syny nebo bratry). Stát se ve starozákonní době vdovou, znamenalo ocitnout se v krizové sociální situaci.⁸³ Jak Zákon, tak proroci proto neustávali hájit jejich práva. V nejstarších dobách se vdovy zřejmě dědily s ostatním majetkem zemřelého. Ale ještě i později byly vydány na milost a nemilost dědicům a jak budou o ně pečovat. Bezdětné vdovy se navracely do otcovského domu a mohly se znovu provdat. Zákon jim zajišťoval účast na obětních hostinách a paběrky na polích a vinicích. Proroci však byli nuceni vždy znovu tato práva vdov zdůrazňovat.⁸⁴ Žena ani manželovou smrtí nezískala svobodu. Vdovec se mohl znovu oženit bez překážek. Jenom na věno zemřelé ženy neměl nárok. To patřilo jejím dětem. Vdova, která měla nedospělé děti, nesměla bez souhlasu soudu uzavřít nové manželství.

81 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 85.

82 BIČ, M. *Ze světa starého zákona*. I Praha 1986. str. 258.

83 MOLNAR-HIDVEGI, N. *WiBiLex - Das wissenschaftliche Bibelllexikon*. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart. Thema: Witwe und Waise. Online: <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/34925/>

84 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství*. I. *Země a lid*. Praha 1948. str. 158.

Soud prošetřil majetek po zemřelém, převedl jej na budoucího nového manžela vdovy a ten se písemně zavázal, že bude o nedospělé děti z prvního manželství pečovat a nezciží zařízení domu. Vdově zůstávalo zásadně právo bydlet dál v domě zesnulého manžela, ale mohla také dům opustit. V prvním případě směla užívat věna i darů svého manžela, ale nesměla je prodat, jako pozůstalost patřily dětem. Nedostala-li od manžela dar, měla nárok na podíl z jeho pozůstalosti. V druhém případě byla povinna vrátit manželův dar synům, ale směla si ponechat věno a znovu se provdat. V Izraeli platilo tzv. levirátní právo, kdy si ovdovělou ženu po bratru měl vzít za ženu její švagr (švagr - levir).⁸⁵

Zákon pamatoval také na sirotky. V textu Dt 24, 17-24 stojí: „*Nepřevrátíš právo bezdomovce ani sirotka a vdově nezabavíš roucho. Ale pamatuj, že jsi byl otrokem v Egyptě a že Hospodin, tvůj Bůh, tě odtud vykoupil. Proto ti přikazuji, abys to dodržoval. Když budeš sklízet ze svého pole a zapomeneš na poli snop, nevrátíš se pro něj. Bude patřit bezdomovci, sirotku a vdově, aby ti Hospodin, tvůj Bůh, požehnal při každé práci tvých rukou. Když oklátíš plody ze své olivy, nebudeš ještě setřásat zbylé. Ty budou patřit bezdomovci, sirotku a vdově. Když budeš na vinici sbírat hrozny, nebudeš po sobě paběrkovat. Bude to patřit bezdomovci, sirotku a vdově.*“ V Deuteonomickém kodexu je položen velmi silný důraz na sociální přístup, takovému jednání je přikládána velká vážnost. V textu se formuluje nepřipustnost někomu škodit a pozornost se soustředí na práva lidí s nedostatkem prostředků. Je nutno pečovat o práva lidí, kteří si je nemohou ochránit sami, starat se o ně s pečlivostí tak, jak to činí Bůh. Výroky Tóry o vdovách, sirotcích a bezdomovcích jsou více než pokyny k jednání, jsou vyhlášením šlechetného chování, jednání, které je odrazem jednání Hospodina.⁸⁶ I kniha Leviticus pamatuje na práva chudých (Lv 19, 9-10), když nařizuje, aby člověk ponechal spadlá zrna ze svého pole a vinice pro zchudlé a hosty.⁸⁷ Také samotné chápání vztahů starých Izraelců k ostatním členům společenství, založených na vzájemné sociální soudržnosti, je vedlo k poskytování pomoci a zajišťování potřeb pro slabší, Zákonem chráněné skupiny komunity, jako vdovy a sirotci.⁸⁸

85 BIČ, M. *Při řekách babylónských*. Praha 1990. str. 214.

86 BENEŠ, J. *Směrnice a řády*. Praha 2012. str. 171 – 173.

87 BENEŠ, J. *Dvaadvacátý Hospodinův výrok*. In: BENEŠ, J. *Otevřené dveře: Lv 19*. Praha 2012. str. 75.

88 ALEXANDER, T.D, BAKER, D.W. *Dictionary of the Old Testament: Pentateuch*, Leicester 2003, str. 292

2. Manželství jako náboženský a právní základ SZ rodiny

Manželství a manželský život měl ve starozákonní době svá specifika, ovlivněná pojetím vztahu muže a ženy, sexuálního života, plozením dětí apod. Vztah muže a ženy hrál ve starém Izraeli stěžejní roli vůbec, neboť jen z tohoto vztahu mohlo dojít k naplnění příkazu z Gn 1,28: „*Plod'te se a množte se a naplňte zemi.*“⁸⁹ V Izraeli se uzavíralo manželství kvůli zplození dětí. Mít mnoho dětí bylo vytouženou ctí a při svatbě se vyslovovala přání v tomto smyslu, jako například v Gn 24,60: „*Sestro naše, buď matkou nescíslných tisíců, tvé potomstvo ať obsadí bránu těch, kteří je nenávidí!*“

Hebrejšтина nezná abstraktní pojem „manželství“. Manžel se tak označuje jako „baal“, tedy „muž“ vdaná žena jako „beula“ resp. „beulat baal“ „(mužem) vlastněná / ovládaná“. Vedle toho v Tanachu najdeme neutrální pojmy „iš“ „muž“ a „iša“ „žena“ (a to i v obratech jako „její muž“ a „jeho žena“).⁹⁰ Vztah manžela k manželce má připomínat vztah Hospodina k jeho lidu (obdobně jako vztah snoubenců). Ženu si musel muž vybrat, tak jako si vybral Hospodin vyvolený lid mezi ostatními národy. Musel jí dát přednost před ostatními. Měl ji milovat, tak jako Hospodin miluje svůj lid.⁹¹

Manželství je podle Tanachu patriarchální: Manžel je vedoucím rodiny, rodinná jednotka se podle toho nazývá jako otcovský dům „bet av“. Žena se provdává do rodiny svého muže, manželství je tedy patrilokální a vzdáleněji patrilineární: Děti zplozené v manželství budou počítány za potomky svého otce (proto označení osob: „x syn y“).⁹²

Na základě Adamova zdůraznění, že Eva byla stvořena z jeho žebra: ...*“Toto je kost mých kostí a tělo z mého těla. Ať iša se nazývá, vždyť z muže vzata jest”* (Gn 2,23), byl vytvořen základ pro manželovy vlastnické nároky. Přestupek, kterého se žena dopustí, je tak útokem na manželova práva (např. cizoložství). Text Gn 2,24: *Proto opustí muž svého otce a matku a přilne ke své ženě a stanou se jedním tělem*, se pak chápe jako vyjádření vztahu mezi manželi. Lze v tom vidět i symbol jednoženství a jednomužství, nicméně v Tanachu nebylo mnohoženství výjimkou, viz níže⁹³

89 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 83.

90 HŘEBÍK, J. *Reálie starozákonního Izraele*. KTF UK. str. 5.

91 ROUBALOVÁ, M. *Žena v Bibli*. Praha 2018. str. 5

92 DYMA, O. *Ehe im alten Testament*. 2010. Zdroj: <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/16896/>

93 NOSEK, B., DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 83.

2.1. Manželství jako náboženská instituce

Tanach klade instituci manželství do samého ráje (vedle soboty) jako nejstarší ustanovení Boží. Manželství tedy není důsledkem lidského hříchu, nýbrž nejstarším Božím řádem. Bůh-Stvořitel je ustanovitelem, ochráncem a posvětitelům manželského života (Gn 2,21-42). V Pentateuchu najdeme ovšem dva texty o vzniku manželství. Mladší text v knize Gn 1,1 až 2,4 pokládá muže a ženu za celek; teprve muž a žena dohromady jsou člověk „adam“, lidská bytost (Gn 1,27). Podle staršího textu v Gn 2,4-25 stvořil Bůh nejprve člověka - muže jako vládce přírody; jako jeho pomoc z jeho kostí a masa (Gn 2,23) stvořil ženu, která by při něm byla (Gn 2, 18; Karafiát překládá: „která by jeho roven byla“; tedy jež by se k němu hodila jako jeho protějšek). Teprve když syn opustí otce a matku a přidrží se manželky, tvoří celého člověka (Gn 2,24).⁹⁴ Oba tyto texty jsou nejnámějšími texty Tanachu o stvoření a jsou povětšinou považovány za dvě samostatně zprávy, mající odlišného autora. To je však pouhá hypotéza a může se jednat i o jednu jedinou zprávu, jejíž druhá část rozvíjí určité detaily první.⁹⁵

Bič uvádí: „Již na začátku Starého zákona se dozvídáme: „*Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem božím, muže a ženu je stvořil*“ (Gn 1,27). Nečekaný přechod osobního zájmena z jednotného čísla do množného výmluvně v tomto textu napovídá, že člověk je celým člověkem teprve ve své podvojnosti jako muž a žena. Jednota obou v jejich podvojnosti je navíc zdůrazněna opakováním slov z Gn 1,27 v 5,1n, zde s dodatkem: „*dal jim jméno Adam (to je Člověk)*“. Tedy nejen muž, nýbrž i žena je Adam. Časem se z tohoto obecného jména stalo vlastní a zůstalo vyhrazeno muži, ačkoli jako obecné nepřestalo označovat člověka vůbec.“⁹⁶

V knize Gn 2, 28 čteme: „*I řekl Hospodin Bůh: „Není dobré, aby člověk byl sám. Učiním mu pomoc jemu rovnou.*“ V hebrejském textu stojí: ...“*učiním jemu pomoc, která je jakoby naproti němu.*“ Důležité je, že podle Hospodinova úsudku byl člověk neměl být sám. Žena není muži dána pro zábavu, ale jako pomoc. V Bibli kralické dokonce stojí: „*Učiním jemu pomoc, kteráž by při něm byla.*“ V důsledku těchto překladů po dlouhé

94 NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*. Praha 1956. str. 399.

95 BENEŠ, J., VAĐURA, P. *Pradějiny*. Praha: Kalich, 2010. str. 8-9.

96 BIČ, M. *Ze světa starého zákona I*. Praha 1986. str. 248.

generace muži vnímali ženy jako své pomocnice, které dostali od pána Boha. Takto také byla na základě biblických překladů modelována etika manželství.⁹⁷

Také z Božího požehnání, které dal Hospodin prvnímu lidskému páru: „Plodte a množte se!“ se odvozuje náboženský charakter manželství. Manželství je pozdvihováno na náboženskou instituci, platí jako závazek zbožného života. Po svatbě opouští muž svého otce a matku (Gen 2,24), jejichž domácnost zatím sdílel a zakládá se svou ženou novou rodinu. Pokud mají děti, zvyšuje to autoritu rodiny v očích ostatních členů kmene, naopak pokud děti neměli, bylo to považováno za neštěstí.⁹⁸

Člověk zaujímá v Božím stvořitelském díle jedinečné místo a je naprosto jasně odlišen od ostatních živočichů, takže příkaz plodit je nutno chápat jako zvláštní milost a výsadu, která vylučuje každou nevázanost a nezodpovědnost. V první řadě je třeba myslet na svazky manželské, i když pevná forma těchto svazků není určena a víme, že prodělávaly různé proměny, a v druhé řadě na to, že rodina tvoří základní buňku ve větším společenství lidu Božího, novozákonně vyjádřeno: církve, v níž se dítě - od rodičů, ale i spolu s rodiči, učí Boha znát a ctít.⁹⁹

Důležitost manželství zdůrazňují i další místa Tanachu, kde se setkáváme se starostmi otců s nalezením vhodné ženy pro jejich syny. V knize Genesis vysílá Abraham posla, který hledá ženu pro jeho syna Izáka (Gn 24,38-40). Hodnota manželství se odráží také v symbolice manželství jako vztahu Boha ke svému lidu. Příkladem může být Iz 54,5: „*Tvým manželem je přece ten, jenž tě učinil, jeho jméno je Hospodin zástupů.*“ aj. Odpadlictví od Boha bylo srovnáváno s manželskou nevěrou, jako například v Jr 2,20. Rovněž prorocká kázání o Bohu jako manželů vyvoleného lidu muselo působit na prohloubení manželského života, jako například v textu Ez 16,8 čteme: „*Šel jsem kolem tebe, uviděl jsem tě, a hle, byl právě tvůj čas, čas milování. I rozprostřel jsem na tebe svůj plášť, přikryl jsem tvou nahotu. Pak jsem ti přísahal a vešel s tebou v smlouvu, je výrok Panovníka Hospodina, a stala ses mou.*“¹⁰⁰

97 BENEŠ, J., VAŘURA, P. *Pradějiny*. Praha: Kalich, 2010. str. 80.

98 MARX, A. *Familie und Recht im Judentum*. Wolfenbüttel 2005. Seite 2.

99 BIČ, M. *Ze světa starého zákona I*. Praha 1986. str. 249.

100 NOSEK, B., DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 84-85.

2.1.1. Sňatek

Tradičnímu uzavření manželství předcházelo zasnoubení, zasnuby. Zasnoubená žena žije ještě v domě svého otce, dokud není přivedena do domu svého muže.¹⁰¹ V Tanachu jsou hned na několika místech zmíněna ustanovení plynoucí ze stavu, kdy je dívka zasnoubena. Dt 20,7 uvádí: „*Ten, kdo se zasnoubil se ženou a ještě si ji nevzal, ať se vrátí domů, aby nezemřel v boji a nevzal si ji někdo jiný,*“ a dále pak v Dt 22,23-4: „*Když dívku, pannu zasnoubenou muži, najde nějaký muž ve městě a bude s ní ležet, ukamenujete je a oni zemřou. Dívka proto, že ve městě nekřičela, a muž proto, že ponížil ženu svého bližního.*“ Manželství ve starozákonní době byla zpravidla připravována rodiči. Ve výjimečných případech byla snoubenka žádána o souhlas. Nebylo vzácným jevem, že se zasnuby rušily, zvláště když našel ženich zalíbení v jiné ženě nebo když se ženich znelíbil budoucímu tchánovi. Ten, kdo zasnuby zrušil, odškodnil druhého a všechno bylo v pořádku.¹⁰² Občas jsou v Tanachu zmiňována také manželství z lásky (Gn 29,20), kdy Jákob sloužil sedm let u svého nastávajícího tchána, aby získal Leu za manželku. Ve starozákonní době bylo manželské právo primárně patriarchálně orientované. Tady se v praxi projevuje, že muž se stává vlastníkem (baalem) ženy, manželka je pak označována jako „vlastněná svým mužem“. Sňatkem žena opouští své rodiče, odchází bydlet se svým manželem a stává se součástí jeho rodu, k němuž patří děti v manželství narozené. Jako neprovdaná dívka byla podřízena svému otci, jako provdaná žena je podřízena svému manželovi, který je jejím „pánem“ a de facto vlastníkem.¹⁰³

U dívky se předpokládalo, že do manželství vstoupí jako panna, jinak mohla být ukamenována, jak se uvádí v Dt 22,21. Z toho je zřejmé, že panenství bylo pro izraelskou dívku životně důležitou skutečností. Z textu Deuteronomia plyne právní a sexuálně-etická stránka věci: právní poloha vychází z toho, že vznik manželství představoval obchod. Strana kupující má právo na kvalitní zboží a touto kvalitou je panenství ženy. Sexuálně etická poloha textu míří k tomu, že izraelské právo zajišťuje ochranu panenské čistoty

101 MARX, A. *Familie und Recht im Judentum*. Wolfenbüttel 2005. Seite 3.

102 BIČ, M. *Při řeckách babylónských*. Praha 1990. str. 215.

103 HŘEBÍK, J. *Reálie starozákonního Izraele*. KTF UK. str. 4.

ženy.¹⁰⁴ V osobě nevěsty předávala rodina ženichovi také část svého těla a své krve. Proto bylo nutné, aby rodina ženicha dala rodině nevěsty náhradou něco stejně cenného. Panenská dcera byla velmi cenným majetkem domácnosti, za jehož vydání se požadovalo tučně odstupné, hebrejsky mohar, viz níže.¹⁰⁵

Jestliže někdo dívku znásilnil, musel si ji vzít za ženu a jejímu otci vyplatil kupní cenu.¹⁰⁶ Nařizuje se tak v textu Dt 22,28-29: „*Když najde muž dívku, pannu, která není zasnoubena, a chytí ji, bude s ní ležet a budou přistiženi, muž, který s ní ležel, dá otci té dívky padesát šekelů stříbra. Stane se jeho ženou, protože ji ponižil. Po celý svůj život ji nesmí propustit.*“

Sňatek podle tradičního židovského práva vykazoval značné rysy kupní smlouvy. Muž nabývá manželstvím svou ženu. Otec získává za svou dceru od svého nastávajícího zete svatební dar, mohar. Tato kupní cena zůstává otci nevěsty. Cena za nevěstu nabývá později pouze symbolického charakteru.¹⁰⁷ Bič k tomu uvádí: „O zasnuby svých dětí se starali zpravidla rodiče, kteří též vedli jednání. Pochopitelně, vždyť rodina mužova měla přijmout jeho nastávající manželku do svého svazku. V praxi ovšem jistě spolurozhodovala náklonnost mladých lidí k sobě. Žena se v každém případě kupovala za tzv. mohar, kupní cenu, kterou zaplatil ženich otci své nevěsty. Kolik tato cena činila, nevíme přesně, ale z ustanovení Tanachu ji můžeme odhadnout na 50 stříbrných.“¹⁰⁸ Pokud byl ženich chudý, jako byl praotec Jákob nebo exulant Mojžíš, musel si mohar odpracovat nebo nahradit jiným úkolem, který mu uložil otec nevěsty.¹⁰⁹

Manželská smlouva se nazývá Ketubba, dokument. Ve starozákonních knihách najdeme zmínku o psané smlouvě jenom jednou, a to v deuterokanonické knize Tob 7,14, kde Ruél sepisuje manželskou smlouvu, podle které si Tobijáš vezme jeho dceru Sáru za ženu. Tato smlouva přitom sloužila zejména jako právní jistota pro ženu, aby v případě rozvodu nezůstala bez prostředků. Smlouva obsahovala další nařízení, například pro muže, že se musí o svou ženu náležitě starat.¹¹⁰ Ve skutečnosti nebyla tato smlouva nic jiného než

104BENEŠ, J. *Směrnice a řády*. Praha 2012. str. 137-138.

105KUBÁČ, V. *Člověk před Boží tváří*. Praha 2016. str. 119.

106 BIČ, M., *Při řekách babylónských*. Praha 1990. str. 215.

107 MARX, A. *Familie und Recht im Judentum*. Wolfenbüttel 2005. Seite 3.

108 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid*. Praha 1948. str. 163.

109 KUBÁČ, V. *Člověk před Boží tváří*. Praha 2016. str. 119.

110 DYMA, O. *Ehe im alten Testament*. 2010. Zdroj: <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/16896/>

smlouva o koupi ženy. O ženě se jednalo jako o předmětu prodávaném jejími rodiči a od nich přijímaném jejím mužem. Nevěsty se povětšinou nikdo neptal a pouze změnila vlastníka, dříve to byl otec, po svatbě manžel. Ve smlouvě nechyběl ani dodatek, že za nevěru stihne ženu trest smrti.¹¹¹

V Tanachu se nikde neuvádí věk snoubenců, aby mohli vstoupit v manželství. Zákon však výslovně brání příbuzenským sňatkům. Tak nebylo přípustné manželství mezi příbuznými v linii vzestupné (otec, matka, děd, bába) nebo sestupné (syn, dcera, vnuk, vnučka...), mezi plnorodými a polorodými sourozenci, stejně jako se sourozenci rodičů, tedy se strýcem nebo tetou, případně synovcem nebo neteří. Výslovně se zakazuje sňatek s rodiči nebo rodiči rodičů. Za přestoupení byly stanoveny zpravidla tresty smrti. Přísná byla také pravidla ohledně sňatků s cizinci. Kladl se důraz na kultickou čistotu.¹¹²

Faktické provedení manželství bývá v Tanachu popisováno jako tzv. vzetí ženy, hebrejsky „lekichat iša“, kdy dochází k přestěhování nevěsty do domu manžela nebo k samotnému provedení sňatku. Příkladem uvedeného procesu je Gn 24,67: „*Izák pak uvedl Rebeku do stanu své matky Sáry. Vzal si ji a stala se jeho ženou.*“ Nacházejí se zde tři tradice vyjádření manželství: 1. uvedl ji do domu své rodiny, 2. vzal si ji (svatební obřad), 3. stala se jeho ženou, tzn. faktická konzumace manželství.¹¹³

Bič uvádí: „Nevíme mnoho o slavnostech svatebních. Podle zákoníku Chamurapiho bylo předpokladem platnosti sňatku uzavření smlouvy manželské. V Izraeli před exilem patrně ještě potřebné nebylo. Podle všeho hlavním aktem sňatku bylo uvedení nevěsty do ženichova domu. Nevěsta byla zahalena v závoj, ozdobena šperky a doprovázena družičkami za hlasitého plesání. Pravidlem byly hostiny sedmidenní nebo dvakrát sedmidenní.“¹¹⁴ Z první noci, v níž bylo manželství zpečetěno manželským stykem, jak uvádí například text Gn 29,23: „*Večer vzal svou dceru Leu a uvedl ji k Jákobovi, a on k ní vešel.*“, se uchovávalo prostěradlo potřísněné krví, která dosvědčovala panenství nevěsty v případě pomluvy ze strany ženicha (Dt 22,13-21). Během svatby se zpívaly milostné písně, jak se dozvídáme například v Jer 16,9, které oslavovaly přednosti obou

111 BIČ, M. *Při řekách babylónských*. Praha 1990. str. 215.

112 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid*. Praha 1948. str. 154.

113 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 85.

114 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid*. Praha 1948. str. 156.

novomanželů. Jejich příklady najdeme v Žl 45 a v Pís.¹¹⁵ V případě, že byl ženich přesvědčen o tom, že jeho nevěsta již nebyla panna, otvíral se právní proces, při kterém důkazním materiálem byl plášť, zřejmě prostěradlo z první noci. Společenství (starci) je zde institucí, ke které se přichází pro právo a kontrolu ohledně panenství novomanželky. Žena, která přichází o panenství před manželstvím, smilní a nemá budoucnost v případě, že to jejímu manželovi vadí. Následuje zpravidla trest ukamenováním.¹¹⁶

2.1.2. Monogamie, polygamie

V biblické době byla polygamie jako možnost muže, vzít si několik žen, obecně uznávaná.¹¹⁷ Muž si podle Zákona směl vzít i jiné zákonité ženy, on mohl svou ženu propustit a tím svazek manželský rozloučit. Přestože vyprávění o stvoření prvního lidského páru (Gn 2,21-24) předkládá monogamický ideál jako striktní Boží vůli, už od dob praotců se v Izraeli praktikuje polygamie. Nežádka jde o polygamií relativní, jelikož existuje jedna (hlavní) manželka v plném slova smyslu, zatímco ostatní ženy jsou manželkami druhořadými nebo konkubínami, přivedenými do rodiny vzhledem k neplodnosti hlavní manželky. To je případ Abramův (Gn 16,1-2), Nachorův (Gn 22,20-24) či případ Ezauova syna Elifaza (Gn 36,11-12). Tato polygamická praxe se neopírá o Boží zjevení, nýbrž inspiruje se mezopotámským prostředím, odkud pocházeli praotcové. Už v dobách praotců se však vyskytuje skutečná polygamie. Jákob si bere dvě sestry, Leu a Ráchel, a každá z nich mu dá svou otrokyni jako konkubínu (Gn 29,15-30; 30,1-9); také Ezau má tři manželky, které mají stejné postavení, jak se dozvídáme z knihy Genesis.¹¹⁸

Je zajímavé, že zde není aspekt monogamního ani polygamního manželství tematizován ani problematizován. Jak monogamní manželství Izáka, tak i polygamní manželství Jákoba byla charakteristická vzájemnou odpovědností mužů vůči jejich ženám a žen k jejich manželům. Ráchel a Lea byly obě respektovány a uznávány ve starozákonní tradici jako Jákobovy manželky a pramatky vyvoleného lidu, jak to naznačuje požehnání,

115 HŘEBÍK, J. *Reálie starozákonního Izraele*. KTF UK. str. 5.

116 BENEŠ, J. *Směrnice a řády*. Praha 2012. str. 139.

117 MARX, A. *Familie und Recht im Judentum*. Wolfenbüttel 2005. Seite 2.

118 HŘEBÍK, J. *Reálie starozákonního Izraele*. KTF UK. str. 3.

kteřé dostali Boáz a Rút od izraelských starších: „*Kéž dá Hospodin, aby žena, která přichází do tvého domu, byla jako Ráchel a Lea, které obě zbudovaly dům izraelský*“ (Rút 4,11). Mojžíš v této tradici pokračoval, neboť v jeho (resp. Hospodinově) zákoně neexistuje zákaz polygamie. Jsou zde jen nařizení v knize Deuteronomium, jak má muž rozdělit majetek mezi své syny od různých manželek. Co se týče židovských králů, zejména Davida a Šalamouna, ti si ve své polygamii opravdu hověli. David měl hojnost žen – viz 2 S 5,13, Šalamoun jich měl dokonce sedm set, jak čteme v 1 Kr 11,1-3.¹¹⁹ Izraelští králové vlastnili někdy dosti početný harém. I v této věci totiž chtěli napodobovat panovníky okolních států, pro něž byl početný harém znakem bohatství a moci. Takový luxus si ovšem mohli dovolit pouze králové. Prostí lidé se museli spokojit s jednou nebo dvěma ženami. Pravým důvodem polygamie bylo přání mít velký počet dětí, které by rodinu posílily a dodaly jí prestiž.

Během času přivedlo nábožensko-morální zjemnění, nedostatek ekonomických prostředků a nutnost zaručit pokojné soužití v rodině, často narušované přítomností více žen v jednom domě, obyčejné Izraelity k osvojení si monogamické formy manželství. Je příznačné, že knihy Samuelovy a Královské, které pokrývají celé období monarchie, u prostých lidí žádný případ bigamie neuvádějí, kromě Samuelova otce Elkany na samém začátku této epochy. Deuterokanonická kniha Tobiáš, která je příběhem tří rodin, zná pouze rodiny monogamické: rodinu starého Tobita, rodinu Raguelovu a rodinu, kterou založí mladý Tobiáš se Sárrou. Proroci Ozeáš, Jeremiáš, Ezechiel nebo Ezdráš přirovnávají Izrael k jediné nevěstě, vyvolené Hospodinem, tedy používají pro charakterizování tohoto svazku obrazu monogamického manželství. V textu knihy Iz 54,5 tak například čteme: „*Tvým manželem je přece ten, jenž tě učinil, jeho jméno je Hospodin zástupů, tvým vykupitelem je Svatý Izraele; nazývá se Bohem celé země.*“¹²⁰

2.1.3. Levirátní manželství

Zvláštěností oproti našim dnešním zvykostem bylo levirátní manželství. Jestliže zemřel muž bezdětný, měl si bratr zesnulého vzít jeho vdovu. První dítě vzniklé z tohoto

119 HECZKO, S. *Fenomén polygamie ve světových náboženstvích*. Praha 2011. str. 10.

120 HŘEBÍK, J. *Reálie starozákonního Izraele*. KTF UK. str. 5.

manželství náleželo mrtvému se všemi vlastnickými právy i povinnostmi.¹²¹ Také levirátní manželství předpokládalo možnosti polygamie. Rozumělo se jím manželství bratra bezdětně zemřelého muže s jeho ženou, nyní vdovou.¹²²

Pojem levirát pochází z latinského slova *levir*, což znamená švagr. Levirátní sňatek mohla žena využít v případě, že její zemřelý manžel po sobe zanechal bratry. Vdova se tedy vdávala za svého švagra: „*Když budou bydlet bratři spolu a jeden z nich zemře bez syna, nevdá se žena zemřelého jinam, za cizího muže. Vejde k ní její švagr a vezme si ji za ženu právem švagrovství. Prvorozený syn, kterého porodí, ponese jméno jeho zemřelého bratra, aby jeho jméno nebylo z Izraele vymazáno.*“ (Dt 25,5-6). Jak z textu vyplývá, první syn narozený v levirátním manželství byl považován za syna zesnulého, aby bylo zachováno jméno a dědictví rodiny.¹²³ Záměr levirátního zákona v Deuteronomiu je dvojitý: Vdova po mrtvém se nesmí provdat za cizího (25,5) a jméno mrtvého nesmí být vymazáno (25,6). Řeší se problém vzniklý a) po smrti, b) muže, c) ženatého, ale bezdětného, d) který má bratra, e) s nímž bydlel. V levirátním zákoně je hájeno právo mrtvého manžela, mít děti i po smrti a práva jeho nenarozeného syna. Povinnost hájit právo mrtvého mají především jeho bratr (příbuzný) bydlící s ním v domě a vdova. Levirátní zákon dále chránil práva ženy, vdovy: a) nesmí se dostat mimo pospolitost, k jinému muži (25,5), má možnost provdat se za švagra (25,5), má právo porodit, mít syna (25,6) a jak dále uvádí Dt 25,7 má právo žalovat a domáhat se vyšší instance, rady starších v případě, že ji švagr odmítne.¹²⁴ V Tanachu najdeme popis biblického levirátu například na příběhu Judových synů v knize Genesis. Jeho nejstarší syn Er zemřel, Juda přikázal mladšímu synu Onanovi, aby spal s vdovou Támar. To sice udělal, ale nechal sperma vystříknout na zem, za což ho Hospodin potrestal smrtí a Juda řekl Támar, aby počkala, až dospěje nejstarší syn. Nakonec Támar v přestrojení za prostitutku svedla svého tchána Judu a měla s ním syna. Ten jí chtěl nechat upálit za cizoložství, ale když Támar prokázala, že spala s ním, své otcovství uznal.¹²⁵

Levirátní manželství je zřízení, známé od pradávna i mezi pohany. V pozadí je vidět kult předků. Jestliže zemře muž bez syna, chybí rodině modlitebník a obětník. Navíc

121 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid*. Praha 1948. str. 154.

122 MARX, A. *Familie und Recht im Judentum*. Wolfenbüttel 2005, Seite 3.

123 NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*. Praha 1956. str. 1345.

124 BENEŠ, J. *Směrnice a řády*, 1.vydání. Praha: Advent Orion, 2012. str 184.

125 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 93.

zachovává syn jméno a dědictví rodu. Proto je položen důraz na zrození syna, i když se mohly stát dědičkami i dcery. Zachování jména a rodu je v pohanstvu předpokladem věčného života, pokračováním rodu. V Izraeli se tato naděje přenáší do roviny mesiášského očekávání. V každém izraelském synu je spatřován příslib Božího zachránce (Rt 4,14).¹²⁶

Důvodem tedy bylo zachování jména zesnulého v pokračujícím potomstvu. Nicméně v Deuteronomiu máme uvedený příklad, kdy daný muž sňatek odmítne: Dt 25,7-10 uvádí: „*Avšak jestliže si nebude ten muž chtít vzít svou švagrovou, vystoupí jeho švagrová do brány ke starším a řekne: „Můj švagr se zdráhá zachovat svému bratru jméno v Izraeli, není svolný vůči mě užít práva švagrovství“...zujе mu střevíc, plivne mu do tváře a prohlásí: „to si zaslouží muž, který nechce svému bratru zbudovat dům.“* Pokud tedy švagr tento sňatek odmítl, musel se podrobit obřadu chalica (hebrejsky sejmutí obuvi). Tím také ale byla žena zbavena povinnosti a mohla se svobodně provdat.¹²⁷

2.1.4. Ukončení manželství, rozvod

Manželství končilo smrtí některého z manželů nebo zapuzením ženy. V prvním případě měl vdovec možnost znovu se oženit podle vlastního rozhodnutí. Neměl však nárok na věno zemřelé, to náleželo jejím dětem. Vdova se směla znovu provdat z vlastní vůle, pokud neměla nedospělé děti. Jinak si musela vyžádat soudní povolení. Ve starém Izraeli se vdova směla vdát za švagra (levirátní svazek). Jiným způsobem ukončení manželství byl rozvod. Ve starém židovském právu byl rozvod manželství v zásadě připuštěn. Směl však o něm uvažovat jen manžel. Žena muže opustit nesměla.¹²⁸

Manželství mělo mít především etický základ, nemělo tedy smysl vynucovat přetrvávání disharmonického manželství, znělo odůvodnění. Velký důraz se tak kladl na to, aby se manželství neuzavírala bez rozmyslu, lehkovážně a aby se manželství nerozvádělo bezdůvodně. Stejně tak důležité bylo, aby manželka v případě rozvodu nezůstala bezprizorní. Stejně jako svatba, i rozvod byl aktem muže. V Dt 24,1-2 se píše: „*Když si*

126 STAROZÁKONNÍ PŘEKLADATELSKÁ KOMISE. *Starý zákon, 4. a 5. kniha Mojžíšova -překlad s výkladem.* Praha 1974. str. 285.

127 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky.* Praha 2016. str. 93.

128 BIČ, M. *Při řeckách babylónských.* Praha 1990. str. 184.

muž vezme ženu a ožení se s ní, ona však u něho nenalezne přízeň, neboť na ní shledal něco odporného, napíše jí rozlukový list, dá jí ho do rukou a vykáže ji ze svého domu. Ona vyjde z jeho domu, odejde a vdá se za jiného muže.“ Akt rozvodu tady spočíval v předání rozlukového lístku mužem ženě.¹²⁹

Z vůle muže tedy bylo v biblické době manželství rozlučitelné. Sňatkem se žena stala mužovým majetkem a muž měl právo se svého majetku i zbavit. Stačilo patrně jeho prohlášení: „*Ona není mou ženou a já nejsem jejím mužem*“ (sr Oz 2,4), pokud jí nedal přímo rozlukový list (Dt 24,1). Žena tu byla bezmocná, pokud její rodina nebyla dost vlivná, aby zasáhla. Její rodina pak zůstala jediným útočištěm, kam se mohla obrátit. Měla možnost znovu se provdat; v tom případě se už nemohla vrátit k prvnímu manželovi, jak stanovuje Dt 24,1-4.¹³⁰ Starozákonní žena byla neustále ohrožena rozvodem. Důvody byly různé, například připálené jídlo.¹³¹ Jako důvod k podání rozlukového listu se uvádí něco mrzkého, (hebr. *ervat dabar*), blíže neobjasněného. Někteří badatelé se domnívají, že šlo o tělesnou vadu (žáci Hillelovi) anebo o nějaké provinění ženy. Zřejmě se nejednalo o manželskou nevěru (žáci Šamajovi), ta byla přece trestána smrtí.¹³² Beneš k tomu uvádí: „Mrzké slovo je tedy argument, důvod pro propuštění. Žena, na níž dva svědkové (Dt 19, 15-20) nezávisle na sobě shledali důvody k propuštění a vystavením rozlukového listu to dosvědčují, je skutečně podezřelá a nekvalitní.“¹³³

Propuštěná žena, která se znovu provdala, byla však pro svého bývalého muže, který ji propustil, už navždy poskvrněná, a tím nedotknutelná. Muž je pánem ženy, oženit se znamená stát se vlastníkem (*baal*) a podle toho muž se svou ženou také zacházel. „*Když tě žena neposlouchá, odluč se od ní*“ (Sir 25,26). Na základě rozlukového lístku se tedy žena mohla znovu provdat za jiného muže.¹³⁴

Pouze ve dvou případech biblické právo neumožňuje muži rozvod: V případě křivého obvinění, že dívka, s kterou se oženil, není panna. To vychází z ochrany cti ženy v Dt 22,13 a za druhé v případě, kdy muž znásilnil nezasnoubenou dívku pannu. Pak měl za

129 MARX, A., *Familie und Recht im Judentum*. Wolfenbüttel 2005. Seite 6.

130 BIČ, M. *Ze světa starého zákona I*. Praha 1986. str. 257.

131 KUBÁČ, V. *Člověk před Boží tváří*. Praha 2016. str. 120.

132 STAROZÁKONNÍ PŘEKLADATELSKÁ KOMISE. *Starý zákon, 4.a 5.K. Mojžíšova -překlad s výkladem*. str. 282

133 BENEŠ, J. *Směrnice a řády*, 1.vydání. Praha: Advent Orion, 2012. str. 160.

134 STAROZÁKONNÍ PŘEKLADATELSKÁ KOMISE. *Starý zákon, 4.a 5.kniha Mojžíšova -překlad s výkladem*. Praha 1974. str. 282.

povinnost se s ní oženit a nesměl se s ní rozvést - viz Dt 22, 28-29: „*Muž, který s ní ležel, dá otci té dívky padesát šekelů stříbra. Stane se jeho ženou, protože ji ponížil. Po celý svůj život ji nesmí propustit.*“¹³⁵ Není známo jak často muži využívali možnost rozvodu. Knihy didaktické a proroci připomínali hodnotu manželské věrnosti. Prorok Malachiáš píše: „*Každý ať nenávidí rozvod, praví Hospodin, Bůh Izraele*“ (Mal 2,16).

2.2. Práva a povinnosti manželů

Texty Tanachu přinášejí mnoho informací k tématu izraelského manželství, najdeme tam také právní předpisy, poznámky a vyprávění o osudech jednotlivých manželských párů. Manželství vyznavače Hospodinova se liší od pohanského svazku hlavně uznáním Božího zákona v manželském životě, jehož smyslem je zplození potomstva. Ze zákona je muž chápán jako „majitel“ ženy, její pán, žena jako majetek muže. Druhá kniha Mojžíšova vypočítává v Desateru jedním dechem ženu a majetek muže: „*Nebudeš dychtit po ženě svého bližního ani po jeho otroku ani po jeho otrokyni ani po jeho býku ani po jeho oslu, vůbec po ničem, co patří tvému bližnímu*“ (Ex 20,17).

2.1.1. Práva a povinnosti manžela

Povinnosti manžela vůči své manželce, odvozené z Pentateuchu (Ex 21,10), který mluví o nutnosti zajištění stravy, ošacení a manželského práva, byly později rozšířeny učiteli Talmudu. Zde je možno jmenovat například povinnost lékařského ošetření, povinnost dědiců manžela k zajištění obživy a bydlení vdově a stejně tak k zajištění jejích dcer. V Tóře nalezneme také práva manžela: Manžel měl nárok na příjem výdělků ženy, pokud tato chodila do práce. Věno, které žena získala při sňatku, zůstává majetkem ženy, způsob jeho použití však přináleží muži. Muž měl také právo na dědictví po své manželce v případě její smrti. Muž byl hlavou rodiny, svou manželku si kupoval, mohl s ní tak zacházet jako se svým majetkem. Muž mohl manželku zapudit, žena směla muže opustit jen ve zcela výjimečných případech.¹³⁶

V dřívějších dobách bylo považováno právo na zachování manželské věrnosti

135 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 119.

136 BIČ, M. *Při řeckách babylónských*. Praha 1990. str. 214.

především za výsadu muže. Překročení tohoto příkazu ženou dávalo muži právo k ukončení manželství. Za porušení manželství se ve starozákonní době považoval pouze sexuální styk muže a manželkou jiného muže. Každý jiný mimomanželský pohlavní styk muže byl sice zapovězen, ale nebyl sankcionován jako porušení manželství.¹³⁷

Bič k tomu uvádí: „Muž měl naprostou volnost, i v mimomanželském pohlavním styku. Muž nikdy nemohl cizoložstvím porušit vlastní manželství, nýbrž jedině cizí. Za to byl ovšem trest smrti. S výjimkou zasnoubených nebo vdaných žen neměl však muž žádná jiná omezení, zatímco žena byla svému muži povinna naprostou věrností. Také v otázkách náboženského rozhodování mohl muž omezit svobodu své ženy a například zrušit její sliby jako neplatné.“¹³⁸

Zákony, upravující sexuální vztahy manželů, jsou primárně určeny mužům, neboť jsou to právě oni, jimž je přikázáno se oženit, počít a pravidelně plnit své sexuální povinnosti. Sexuální vztah mezi manželi je odvozován také na základě Gn 3,16 „*Ženě řekl: Velice rozmnožím tvé trápení i bolesti v těhotenství, syny budeš rodit v utrpení, budeš dychtit po svém muži, ale on bude nad tebou vládnout.*“, a to v rámci Evina potrestání po spáchaném hříchu. Podle babylónského Talmudu je tak mužovou povinností navštívit svoji ženu, nežli se vydá na cestu. Později byl stanoven určitý „časový rozvrh“, jak by měli svou manželskou povinnost plnit. Sexuální styk s manželkou však není jedinou mužovou povinností. Muž musí svou ženu ctít, k čemuž se zavazuje v ketubbě (manželské smlouvě) a finančně ji zaopatřovat.¹³⁹

2.1.2. Práva a povinnosti manželky

Žena byla ze Zákona povinna „nalít manželovi pohár, připravit postel, mýt mu nohy a ruce a svého manžela obsluhovat.“¹⁴⁰ Žena byla dále povinna zachovat muži bezpodmínečnou věrnost. Byla v manželství chráněna i varována před svodem zvenčí přísným ustanovením - stejně tak i muž. Soulož s vdanou ženou zaplatí oba přistižení smrtí

137 MARX, A. *Familie und Recht im Judentum*. Wolfenbüttel 2005. Seite 5.

138 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid*. Praha 1948. str. 156.

139 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2016. str. 114.

140 MARX, A. *Familie und Recht im Judentum*. Wolfenbüttel 2005. Seite 5.

kamenováním, jak se stanoví v Dt 22,22: „*Když bude přistižen muž, že ležel s vdanou ženou, oba zemřou: muž, který ležel se ženou, i ta žena. Tak odstraníš zlo z Izraele.*“. Tvrdost trestu upozorňuje na vážnost, posvátnost manželských svazků. Každé přestoupení je nejen zásahem do vlastnických práv manželských a potupa pro něj, ale především svévolným vniknutím do oblasti, kterou chrání Hospodin řádem manželským.¹⁴¹

Hlavními úkoly pro ženy jsou ustanovení, týkající se udržování stavu manželské a rodinné čistoty, základní biblická ustanovení se týkají ženy zejména ohledně stavu nida (toto slovo označuje ženu mající menstruaci, ženu po porodu nebo ženu jinak nečistou). Pohlavní styk je zakázán začátkem menstruačního cyklu - viz Lv 20,18 „*Kdyby někdo spal se ženou v období její nečistoty, odkryl její nahotu a obnažil zdroj jejího krvácení a ona by nechala odkryt zdroj svého krvácení, budou oba vyobcováni ze společenství svého lidu.*“ Zákony týkající se rodinné čistoty byly ve starověku velmi dodržovány. Tanach ukládá ženám sedm čistých dní tehdy, když předcházela plná menstruace.¹⁴²

Nejdůležitějším úkolem starozákonní ženy v manželství bylo pečovat o rodinu a potomstvo.¹⁴³ Neplodná žena měla svému muži poskytnout jinou ženu, která by mu byla schopná porodit děti nebo mu nesměla bránit, pokud si ji chtěl vzít sám. Manželka ve starozákonní době měla dále za povinnost vést řádně domácnost, starat se o dům a jeho okolí.¹⁴⁴

141 STAROZÁKONNÍ PŘEKLADATELSKÁ KOMISE. *Starý zákon, 4. a 5. kniha Mojžíšova -překlad s výkladem.* Praha 1974. str. 273.

142 NOSEK, B. DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky.* Praha 2016. str. 117.

143 KUBÁČ, V. *Člověk před Boží tváří.* Praha 2016. str. 120.

144 BIČ, M. *Při řeckách babylónských.* Praha 1990. str. 214.

3. Životní podmínky starozákonní rodiny

Tanach nás s Izraelem seznamuje již v době jeho kočovného nebo polokočovného života. Vzpomínka na toto období byla v duši starozákonního lidu vždy tak živá, že mnohým jeho výrazům porozumíme právě jen z této jeho minulosti. I po usazení v zemi zaslíbené, kdy už dávno stan přestal být jeho přístřeším, vyzývá k návratu slovy: „K stanům svým, ó Izraeli“. Usedlé obyvatelstvo již od nejstarších dob obývalo jeskyně, později si je dovedlo upravovat a přizpůsobovat a časem přístavbami proměnit ve skutečné chýše. První domky si staroizraelské rodiny stavěly napůl ve skále a jen přední část vybudovaly lidskou rukou. Později se ve starém Izraeli rozvíjí městská kultura. Máme-li porozumět způsobu stavby, je nutné si představit tehdejší přírodní podmínky. Podnebí vyžadovalo, aby se člověk chránil před vedrem a lijavci, než před zimou. Většinu dne mohli členové starozákonní rodiny trávit pod širým nebem, dům jim stačil k odpočinku.

3.1. Dům a vybavení domácnosti starozákonní rodiny

Nemáme nikde původní popis stanů, ve kterých staroizraelské rodiny před příchodem do země zaslíbené bydly, ale dochovala se grafická znázornění stanů ašurských a arabských. Podle nich byl stan držen kulem, od něj se vidlicovitě oddělovala boční ramena. Za plachtu sloužily sešité kůže nebo silná plstěná látka. Při vchodu, zpravidla otevřeném, bylo místo pro služebnictvo, prostředek obývali mužští členové rodiny a nejzadnější část ženy. Jindy byly pro ženy stavěny samostatné stany. Vnitřní zařízení stanů bylo prosté, stejně jako prostý život tehdejšího kočovníka. Několik rohožek nebo kůží nahradilo starému Izraelci stůl, židli a postel. Kromě toho měl u sebe hliněný džbán nebo kožený měch, misky zřejmě ze dřeva a kamenné mlýnky. I po usazení v Palestině se těšil život ve stanech zvláštní oblibě.¹⁴⁵

Ve starém Izraeli znamenal výraz *bet* „dům“ velmi často také společenství domácnosti, ke kterému patřily minimálně dvě generace, ale také otroci, otrokyně a domácí

145 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid*. Praha 1948. str. 167-169.

zvířata. *Bet* také označuje budovu, která byla povětšinou opravu malá - jednalo se zpravidla o vnitřní dvůr, komoru na spaní vzadu, u movitějších lidí s podkrovím, které bylo používáno jako místnost pro spaní, sklad nebo pokoj pro hosty. Většina (více než sedmdesát procent) staroizraelských domů neměla půdorys větší než padesát metrů čtverečních, a to včetně vnitřního dvora, který byl povětšinou zastřešený a kde se odehrávala část každodenního života a na kterém se nacházela také zvířata. Některé každodenní práce se odehrávaly také na ulicích a v prostranstvích kolem domů.

Dům ve staroizraelské osadě představoval pouze omezené místo soukromého žití starozákonní rodiny.¹⁴⁶ Domy totiž nebyly místem jejich společenského života. V tom doznívá způsob kočovného života; také tehdy byl stan především ochranou před slunečním žářem a nepohodou. Obvykle probíhal život starozákonní rodiny na volném prostranství před stanem. Ženy mívaly vyhrazeno místo v zadní části stanu, pokud neměly stan zvláštní. Host, přijatý do stanu, byl pod osobní ochranou majitele stanu, stačilo, aby se dotknul stanového lana a byl nedotknutelný pro všechny obyvatele stanu. Kdo hledal pomoc a útočiště, takto je snadno našel. Návštěvník nemohl zůstat hostem neomezeně, pokud se nezapojil do života obyvatel stanu jako jeden z nich.

Když se izraelské kmeny usadily v Kenaanu, zprvu na svém způsobu života nic nezměnily, jenom nahradily přenosné stany trvanlivějšími příbytky. Ty byly zpravidla stavěny ze sušených cihel, jen domy boháčů měly aspoň základy kamenné. Jednání, obchody, různá setkání se odehrávaly na volných prostranstvích, především u městských bran. Pro hosty se někdy stavěly přístěnky na střeše (sr 2 Kr 4,1), jindy tam spávala i rodina, protože tam bývalo vzdušněji než v malých, špatně větratelných místnostech.

Domky chudých rodin mívaly zpravidla jen jedinou místnost, ve které byl i krb a ve které s lidmi žil také jejich drobný dobytek, jak zmiňuje 2 S 12,3. Větší domy mívaly ústřední dvůr, do kterého se vstupovalo krátkou chodbou z ulice, s místnostmi seskupenými kolem něho - obytnou místností, kuchyní a spíží. Zdi byly silné, masivní, zaručující chládek a osvěžení. Stavěly se z kamení a cihel, základy byly kamenné, jak dokládají vykopávky z Jericha. Okna byla malá a zpravidla nevedla na ulici. Nahrazovala

146 SCHROER, S. *Häusliche und außerhäusliche religiöse Kompetenzen israelitischer Frauen*. Lectio deficiilor. Bern 2002. online: http://www.lectio.unibe.ch/02_1/schroer.htm

také komín. Střechy byly ploché, někdy opatřené zábradlím, jak se dočteme v Dt 22,8. Bývaly často i místem modliteb, protože v denním ruchu skýtaly klid k soustředění. V knize proroka Ámose, kapitole třetí, čteme v patnáctém verši dokonce o domech zimních a letních, ty se však zřejmě vyskytovaly jen výjimečně, a nedovedeme říci, čím se od sebe lišily.

Vnitřní vybavení domů staroizraelských rodin bylo prosté a patrně se nijak podstatně nelišilo od toho, co chtěla Šúnemanka připravit Elišovi: „*Dejme mu tam lůžko, stůl, stoličku a svícen*“ (2Kr 4,10). Za lůžko posloužila často jen rohož a podobně stolem byla v mnohých případech také jen rohožka nebo rozprostřená kůže, kolem které členové domácnosti seděli nebo leželi na zemi. V bohatších domácnostech měli také nízké stolky a stoličky. Svítilny měly podobu podlouhlých misek naplněných olejem, do jejichž zobáčků se vkládal knot. K inventáři kuchyně, patřily různé hrnce a mísy, mlýnky na mouku, díže, košíčky, trojzubé vidlice, naběračky apod.¹⁴⁷

3.2. Práce a zaměstnání žen a mužů ve starém Izraeli

Ve starozákonních patriarchálních domácnostech a ve společnosti byly mužské a ženské role odlišné. Ženy musely být více činné v oblasti rodiny, což ale zahrnovalo také veškeré práce v domě a kolem domu.¹⁴⁸

Již před východem slunce začínají první ženské práce ve starozákonním domě, jak se dozvídáme například z knihy Přísloví (31,15): „*Ještě za noci vstává dát potravu svému domu a příkazy služkám.*“ S východem slunce začíná běžný pracovní den Izraelce, pracujícího na poli, viz Žalm 104, verš 23: „*Člověk vyjde za svou prací a koná službu až do večera.*“ Práci ve starém Izraeli představuje v první řadě fyzická práce na poli, také rukodělná a domácí práce žen probíhá částečně venku, děti se starají o sběr dřeva a hlídání stád.¹⁴⁹

O ženských pracích se můžeme v Tanachu dočíst na několika místech. Důležité zmínky o práci žen najdeme např. v Desateru (Ex 20,10 a Dt 5,14), v básni o statečné ženě

147 BÍČ, M. *Ze světa starého zákona I.* Praha 1986. str. 148-149.

148 BAUMANN, G. *Bible.* Moravany u Brna 2012. str. 38.

149 LANG, B. *WiBiLex-Deutsche Bibelgesellschaft.* Stuttgart. Thema: Arbeit.

(Př 31, 10-31) a v knize Rút. Ženy pracovaly na polích, chodily ke studnám, aby přinesly vodu a napojily dobytek, sbíraly dřevo, připravovaly jídlo a staraly se o děti a příbuzné, jezdily na oslech atd. Texty Tanachu dokonce dokládají, že některé bohatší ženy, jako například Šunémanka v 2 Kr 4, 8-37 nebo silná žena z Přísloví 31 se staraly o hospodářský provoz větších domácností.¹⁵⁰ O ženě statečné se tak z knihy Přísloví, 31,13-23 dozvídáme: „*Stará se o vlnu a o len, pracuje s chutí vlastníma rukama. Podobna obchodním lodím zdaleka přiváží svůj chléb. Ještě za noci vstává dát potravu svému domu a příkazy služkám. Vyhlédne si pole a získá je, z ovoce svých rukou vysází vinici. Bedra si opáše silou a posílí své paže. Okusí, jak je dobré její podnikání. Její svítilna nehasne ani v noci. Vztahuje ruce po přeslenu, svými prsty se chápe vřetena. Dlaň má otevřenou pro utištěného a ruce vztahuje k ubožáku. Nebojí se o svůj dům, když sněží, celý její dům je oblečen do dvojího šatu . Zhotovuje si příkrývky. Z jemného plátna a šarlatu je její oděv. Uznáván je v branách její manžel, když zasedá se staršími země.*“ Bič k tomu uvádí: „Ačkoli byl úděl ženy ve starém Izraeli trudný a vyžadovaly se od nich nejtěžší práce na poli i v domě, přece jen nebyly bytostmi bezprávnými. Časem pak se jejich postavení upravilo tak, že se v Písmu dočteme o nich slova vpravdě jedinečná: „*Ženu statečnou, kdo nalezne? Nebo daleko nad perly cena její*“ (Př 31)“ nebo „*Kdo nalezl manželku, nalezl věc dobrou, a navázil lásky od Hospodina*“ (Př 18, 22).“¹⁵¹

Báseň o ženě statečné vypovídá o tom, co všechno dělá: stará se o vlnu, přiváží chléb, vstává a dává potravu členům domácnosti, dává instrukce služkám, získává pole, sází vinici, přede, zhotovuje příkrývky a plátna, pak je prodává kupci. Beneš uvádí: „Žena statečná je však charakterizována i přímo: jejím šatem je síla důstojnosti, je optimistická, mluví moudře, je pozorná a pracovitá.“ Hebrejsky báseň začíná slovy „ešet chajil“, což bychom přeložili jako žena silná. V čem spočívá její síla? Určitě ne se udržet k smrti, ale v odvaze do uvedených aktivit vstoupit.¹⁵² Smysl celé básně o ženě statečné tak lze nalézt s největší pravděpodobností na jejím konci, kde se říká, že chvály dojde žena, která má správný vztah k Hospodinu. V básni se tak jedná o Hospodina, na kterého se žena spoléhá

150 SCHROER, S. *Häusliche und außerhäusliche religiöse Kompetenzen israelitischer Frauen*. Lectio deficiilor. Bern 2002. online: http://www.lectio.unibe.ch/02_1/schroer.htm

151 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid*. Praha 1948. str. 157.

152 BENEŠ, J. *Nevystižitelný Bůh? Rozhovory nad Bibli*. Vyšehrad 2010. str.147.

a který ji zmocňuje k vykonání všeho, co jí její manžel a rodina potřebují.¹⁵³

Ženy se staraly o výrobu oblečení a přípravu pokrmů. Mletí obilí k výrobě mouky v bohatších domácnostech místo paní přebíral ženský personál (Ex 11,5).¹⁵⁴ Ženy spřádaly len, koží srst, ovčí vlnu. Starý zákon dokonce dochoval staré názvy pro tkalce *orég* a *rokém*. První výraz se patrně vztahoval na tkaní jakýchkoli jednobarevných látek, druhé se týkal výhradně zhotovování látek pestrobarevných. Pro tkaní jim sloužil zvláštní tkalcovský stav. Tkalci, stejně jako ostatní řemeslníci, byli usazeni v uzavřených celcích, ať už to byly jednotlivé ulice nebo snad i celá města.

Mužům jsou naopak vyhrazeny spíše veřejné činnosti. Muž byl zástupcem své rodiny na veřejnosti a nesl za svou rodinu odpovědnost. Musel se také postarat o zabezpečení své manželky a dětí.¹⁵⁵

Staroizraelští muži se po svém usazení v zemi zaslíbené nejčastěji živili jako lovci, pastevcí a zemědělci. Bývali pastýři svědomitými a poctivými. Střežit stáda, hájit je proti šelmám, ručit za ztráty, to vše byly úkoly velmi zodpovědné. Zemědělství skýtalo mnoho možností - od rolnictví, přes vinařství až po zahradnictví.¹⁵⁶

Základ ideální organizace práce představovalo zemědělské hospodářství, vedené manželským párem - majitelem pozemků a jeho ženou - tak vznikala známá středozevní triáda: zrna (rolnictví), olej a víno. Pěstování oliv přitom vyžadovalo nejmenší pracovní nasazení, pěstování vína bylo naopak na práci nejnáročnější. Zemědělství se dále doplňovalo o chov dobytka. Běžné hospodářství se rozprostíralo na přibližně deseti hektarech půdy, přičemž asi polovina byla určena pro pěstování plodin. Na hospodářských pracích se podíleli všichni členové domácnosti, od muže a ženy, přes jejich syny a dcery až po mužské a ženské služebnictvo nebo hosty, kteří v domácnosti přebývali. Taková starozákonní rodina včetně služebnictva měla i dvacet nebo třicet členů. Domácnost se snažila být zcela soběstačnou jednotkou, pouze velmi málo potravin a spotřebního zboží se kupovalo nebo vyměňovalo za jiné zboží.¹⁵⁷

153 BENEŠ, J. *Nevystižitelný Bůh? Rozhovory nad Bibli*. Vyšehrad 2010. str.145.

154 BAUKS, M. KOENEN, K. WiBiLex - Das wissenschaftliche Bibellexikon. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart. Thema: Arbeit im Alten Testament: <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/13709/>

155 BAUMANN, G. *Bible*. Moravany u Brna 2012. str. 38.

156 BÍČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid*. Praha 1948. str. 186.

157 BAUKS, M. KOENEN, K. WiBiLex - Das wissenschaftliche Bibellexikon. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart. Thema: Arbeit im Alten Testament: <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/13709/>

Staroizraelský muž se ve své starosti o obživu své rodiny účastnil všech prací jako každý jiný muž v okolních zemích. Starozákonní muži často vykonávali práci kameníka nebo tesaře. Kameník zastával v jedné osobě odborníka na všechny práce od lámání kamene přes osekání až k postavení zdi. Stejně jako kameníci i tesaři museli být svým způsobem všumělci. Tesař se velkým podílem účastnil na stavbě domu. Jeho starostí bylo zhotovit pevné stropy a střechy, případně podepřít dřevěnými sloupy.

Někteří muži pracovali jako řezbáři. Krásnou ukázkou vyspělosti domácího řezbářského umění jsou dochovaná pečetička. Další řemeslnickou skupinu můžeme shrnout pod názvem „zpracování kovů“. Starozákonní proroci s oblibou užívají obrazů ze života a práce zlatníků. Neudivuje to, když víme, jaké oblibě se těšily různé amulety a šperky, které často bývaly ze zlata. Mezi řemesly zaujímalo čestné místo také hrnčířství. Hrnčíři vyráběli rozličné typy nádob užívaných v denním životě, jako hrnce na vaření, mísy, kalichy a vázy.¹⁵⁸

Z výše uvedeného je patrné, že muž a žena ve staroizraelské domácnosti vykonávali každý svou danou roli a že pro obě pohlaví platila různá pravidla chování. Tak mohlo být zaručeno dobré fungování starozákonních rodin a tak i celé tehdejší společnosti, sestávající z jednotlivých čeledí a rodů.

158 BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství. I. Země a lid*. Praha 1948. str. 184-189.

Závěr

Rodina byla pro Izraelity velmi důležitá. Dávala jim zázemí ve všech dějinných zkouškách. Význam rodiny nevystupuje u žádného starověkého národa tolik do popředí jako u starozákonního lidu. Díky soudržnosti rodin zvládli staří Izraelité nejednu zkoušku.

Hlavní místo v rodině měl muž, který za ni nesl veškerou zodpovědnost a byl jejím zástupcem před celou společností a před Bohem. Byly mu vyhrazeny spíše veřejné činnosti. Rozdílné postavení měla žena. Byla podřízena nejdříve svému otci, později manželovi a plnila služebné úkony. Ženy byly činné více v oblasti rodiny, což však zahrnovalo i veškeré práce kolem domu. Pro obě pohlaví platila různá pravidla chování.

Staroizraelská společnost měla svůj právní základ v manželství muže a ženy. Jako ustanovitel a posvětitel starozákonního manželství a rodiny je vykreslen sám Bůh - Svořitel. Vztah mezi mužem a ženou je podle Tanachu dokonce obrazem, kterým se popisuje láska Boha k člověku a k Izraeli. Boha, který si vyvolil izraelský národ a dovedl ho přes poušť do zaslíbené země a vzal si ho za manželku.

Touhou ženy a muže ve starozákonním manželství bylo mít děti. Děti chápali lidé starého Izraele jako veliký Boží dar, jako důkaz Hospodinova požehnání. Početná rodina zajišťovala pokračování víry v Hospodina a pokračování vyvoleného národa.

Z knih Tanachu můžeme vidět, že si Hospodin přeje, aby člověk žil v rodinném kruhu. Právě rodina představuje pro člověka vhodné místo pro jeho plný a zralý rozvoj. Manželství ukazuje Hospodínem stvořený vztah mezi mužem a ženou. Vzájemně si pomáhající a soudržná rodina tak není pouhým přežitkem z dávných dob - na příkladu starozákonní rodiny můžeme vidět, jak rodina i velkorodina tvořila pevný základ fungující společnosti starých Izraelců, kteří přežili ve svých dějinách nejednu pohromu jako egyptskou porobu nebo babylonský exil.

Přestože ve starozákonní době vládlo patriarchální zřízení rodiny i společnosti, kde muž měl více práv nežli žena, mělo by i pro nás v dnešní moderní době být příkladem, jakým způsobem si členové staroizraelské rodiny a velkorodiny dokázali pomáhat, jak drželi pohromadě a jak významným pro tehdejší rodinu bylo požehnání Boží.

Nelze si nevšimnout, že i česká, nebo lépe řečeno staročeská rodina, držela mnohé

zvyky, podobné zvykům staroizraelské rodiny - ať se jedná o tradici, dříve provdat starší dceru v rodině nebo o pravidlo, že prvorozený syn dostával největší podíl dědictví nebo přebíral otcovu živnost nebo dům. Stejně tak i ve staročeské rodině bylo zvykem, že otec je hlavou celé rodiny, je za ní zodpovědný a je jejím živitelem, matka se naopak starala o chod domácnosti a výchovu dětí.

I v našem prostředí bylo dříve zvykem, že rodina držela pohromadě a její členové se snažili si navzájem pomáhat. Škoda jen, že tyto zvyky v českém prostředí čím dál tím více upadají v zapomnění a jednotliví členové rodiny se stále častěji starají jen o sebe samotné a nechávají další členy rodiny napospas svému osudu nebo své rodiče odkládají do zařízení pro seniory. Stejně tak se z našich rodin stále více vytrácí víra v Boha. V české společnosti ubývá lidí, kteří čtou Bibli. Obojí se velmi silně odráží na nedodržování ani základních deseti Božích příkazů. To má samozřejmě negativní důsledek pro celou naši společnost. V tomto směru bychom si ze starých Izraelců, kteří velmi dbali na dodržování Hospodinových přikázání, měli určitě vzít příklad.

Seznam použité literatury

Prameny:

1. ELLIGER, K.- RUDOLPH. *W.: Biblia Hebraica Stuttgartensia*. 2.vydání. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft. 1966/77. 1574 s. ISBN 3438052180, online: <https://www.bibelwissenschaft.de/online-bibeln/biblia-hebraica-stuttgartensia-bhs/lesen-im-bibeltext/>
2. *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Ekumenický překlad*. 13. vydání (4.opravené vydání). Praha: Česká biblická společnost. 2007. 1388 s. ISBN 978-80-85810-58-5
3. EFRAJIM, S. *Pět knih Mojžišových včetně haftarot*, 1vydání. Praha: Sefer, 2012. 1200 s. ISBN 978-80-85924-67-1

Sekundární literatura:

1. BAUMANN, G. *Bible*. 1.vydání. Moravany u Brna: Grada, 2012. 88 s. ISBN: 978-80-247-3912-0.
2. BENEŠ, J. *Dvaadvacátý Hospodinův výrok*. In: BENEŠ, J. *Otevřené dveře: Leviticus 19*. 1. vydání. Praha: L.Marek, 2012. str.47-78. ISBN: 978-80-87127-57-5
3. BENEŠ, J. *Nevystižitelný Bůh? Rozhovory nad Biblií*. 1.vydání. Praha: Vyšehrad, 2010. 288 s. ISBN 978-80-7429-070-1 .
4. BENEŠ, J. *Směrnice a řády*. 1.vydání. Praha: Advent Orion, 2012. 226 s. ISBN: 978-807172-874-0.
5. BENEŠ, J., Vaňura, P. *Pradějiny*. 1.vydání. Praha:Kalich, 2010. 286 s. ISBN: 978-80-7017-130-1.
6. BERLEJUNG, A. *Náboženské dějiny starověkého Izraele*. 1.vydání. Praha: Vyšehrad, 2017. 312 s. ISBN 978-80-7429-281-1
7. BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství 1.: Země a lid*. 1. vydání. Praha: Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká, 1948. 462 s.
8. BIČ, M. *Při řekách babylónských*. 1.vydání. Praha: Vyšehrad, 1990. 382 s. ISBN: 80-7021-032-X.
9. BIČ, M. *Ze světa Starého zákona I*. 1.vydání. Praha: Kalich, 1986. 364 s.
10. *Církev československá husitská. Základy víry církve Československé husitské se stručným komentářem*. Praha: Blahoslav, 2014. 182 s. ISBN 978-80-7000-106-6
11. EBACH, J. *Familie aus biblischer Sicht*. Impulsreferat bei der Lippischen Synode. Detmold 2012.
12. HECZKO, S. *Fenomén polygamie ve světových náboženstvích*. Praha: 2011. 39 s.
13. HŘEBÍK, J. *Reálie starozákonního Izraele*. Praha: Katolická teologická fakulta UK. 18 s., dostupné také na: <http://ktf.cuni.cz/~hrebik/>
14. KUBÁČ, V. *Člověk před Boží tváří*. Praha: Vyšehrad, 2016. 336 s. ISBN: 978-80-7429-754-0.
15. KUNZ, E. *Es werde Licht, Gedanken zum 1.Buch Mose*. Hückenswagen: CSV Verlag, 2017. 58 s.
16. LEMAIRE, A. *Dějiny hebrejského národa*. 1.vydání. Praha: ERM 1981, 111 s. ISBN 80-901477-6-3.
17. LUKEŠ, J. *Leviticus 19,18 v recepci Nového zákona*. In: BENEŠ, J. *Otevřené*

- dveře: Leviticus 19*. 1. vydání. Praha: L.Marek, 2012. str. 160-211. ISBN: 978-80-87127-57-5.
18. MARX, A. *Familie und Recht im Judentum*. Wolfenbüttel: IRS- Institut für angewandte Rechts,-und Sozialforschung. 2005
 19. NOSEK, B., DAMOHORSKÁ, P. *Židovské tradice a zvyky*. 2. vydání. Praha: Karolinum, 2016. 258 s. ISBN: 978-80-246-2996-4.
 20. NOSEK, B. *Pirkej Avot. Výroky otců*. Praha: Sefer, 1994. 184 s. ISBN: 8090089577
 21. POLÍFKOVÁ, B. *Teorie příbuzenství ve SZ*. In: *Rozhledy a polemika*. 1/2007. str. 64-81. Dostupné také na: <http://www.sacra.cz/Arch2007.htm>
 22. RENDTORFF, R. *Hebrejská bible a dějiny*. 4.vydání. Praha: Vyšehrad, 2015.376 s. ISBN: 978-80-7429-541-6.
 23. ROUBALOVÁ, M. *Dary z úrody pro sociálně slabé*. In: BENEŠ, J. *Otevřené dveře: Leviticus 19*. 1.vydání. Praha: L.Marek, 2012. str. 97-137. ISBN: 978-80-87127-57-5.
 24. ROUBALOVÁ, M. *Žena v Bibli*. 1. vydání. Praha: HTF 2018. 64 s. ISBN: 978-80-7000-142-4
 25. STAROZÁKONNÍ PŘEKLADATELSKÁ KOMISE. *Starý zákon, 4.a 5.kniha Mojžíšova -překlad s výkladem*. 1.vydání. Praha: Kalich, 1974. 339 s.

Slovníky a encyklopedie:

1. ALEXANDER, T.D, BAKER, D.W. *Dictionary of the Old Testament: Pentateuch*, Leicester England: InterVarsity Press. 2003. 954 s.
2. BAUKS, M. KOENEN, K. *WiBiLex- Das wissenschaftliche Bibellexikon*. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart. Online: <https://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/>
3. *Katechismus katolické církve*. Praha: Zvon 1995. 793 s. ISBN: 80-7113-132-6.
4. NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*. 1. vyd. Praha: Kalich. 1956. 1540 s.
5. *WiBiLex - Das wissenschaftliche Bibellexikon*. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart. Thema: Familie. Online: <https://www.bibelwissenschaft.de/de/stichwort/18125/>

Elektronické zdroje:

1. BAUKS, M. KOENEN, K. *WiBiLex- Das wissenschaftliche Bibellexikon*. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart. Online: <https://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/>
2. BIBERGER, B. *WiBiLex - Das wissenschaftliche Bibellexikon*. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart. Thema: Sohn/Tochter. Online: www.bibelwissenschaft.de/stichwort/29031/
3. DYMA, O. *Ehe im alten Testament*. 2010. online: <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/16896/>
4. ELLIGER, K.- RUDOLPH. *W.: Biblia Hebraica Stuttgartensia*. 2.vydání. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft. 1966/77. 1574 s. ISBN 3438052180, Online: <https://www.bibelwissenschaft.de/online-bibeln/biblia-hebraica-stuttgartensia-bhs/lesen-im-bibeltext/>
5. KUNZ-LÜBCKE, A. *WiBiLex - Das wissenschaftliche Bibellexikon*. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart. Thema: Familie. Online: <https://www.bibelwissenschaft.de/de/stichwort/18125/>
6. LANG, B. *WiBiLex - Das wissenschaftliche Bibellexikon*. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart. Thema: Arbeit. Online: <https://www.bibelwissenschaft.de/de/stichwort/13709/>
7. MOLNAR-HIDVEGI, N. *WiBiLex - Das wissenschaftliche Bibellexikon*. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart. Thema: Witwe und Waise. Online: <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/34925/>
8. SCHROER, S. *Häusliche und außerhäusliche religiöse Kompetenzen israelitischer Frauen*. *Lectio deficiior*. Bern 2002. Online: http://www.lectio.unibe.ch/02_1/schroer.htm

Summary

The family was very important for ancient Israelis. It was literally the background in all historical tests. There is no ancient nation such as people living in times of the Old Testament for whom the family was so important. Thanks to cohesion of families ancient Israelis overcame a lot of tests.

Man was the head of the family, he was responsible for it and he was the person who represented the family in the society. Public activities were mostly his task. The position of woman was totally different. She was subordinate to her father, then to her husband and her task was to fulfill various duties in the family. Women were more active in the family itself, including all activities in the surrounding of the house. There were different rules of behavior for men and women.

In the community of ancient Israelis the family had its legal basis in the marriage of man and woman. In the Old Testament it is God – Creator who determined and sanctified the marriage. The desire of all these marriages was to have children. Children were understood as a gift from God and as a proof of God blessing. The family with many children meant continuation of faith in one God and continuation of the chosen nation.

In spite of the fact that in times of the Old Testament families and society were ruled by principles of patriarchy where man had more rights than woman, for us who live in modern society should be example of good practice how members of the families of ancient Israelis helped each other, how they kept together and how important the blessing of God for the family was. Such family has nothing to do with anachronism. On the contrary - it is good example how the family and the big family created the solid basis of the functional society of ancient Israelis, who in their history survived catastrophes such as Egyptian dominion or Babylonian exile.